R219.92
Y353.6

BESCHRIJVING

VAN DE

OPENBARE SAMENKOMSTEN,

GEHOUDEN TE

NIJMEGEN,

BIJ GELEGENHEID DER

37ste Algemeene Vergadering

VAN DEN

Nederlandschen Protestantenbond,

OP

22 en 23 OCTOBER 1907.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY. — 1907.

BESCHRIJVING

VAN DE

OPENBARE SAMENKOMSTEN,

GEHOUDEN TE

NIJMEGEN,

BIJ GELEGENHEID DER

37ste Algemeene Vergadering

VAN DEN

Nederlandschen Protestantenbond,

OP

22 en 23 OCTOBER 1907.

AMSTERDAM. — J. H. DE BUSSY. — 1907.

INHOUD.

Blz.

INLEIDING 5

GODSDIENSTOEFENING IN DE ST. STEVENSKERK . . 8

PREEK VAN DS. W. H. STENFERT KROESE . . . 9

VRIENDSCHAPPELIJKE BIJEENKOMST 26

GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD. 27

OPENBARE SAMENKOMST 28

OPENINGSREDE VAN DS. P. FEENSTRA JR. (VAN AMSTERDAM) 28

REV. DR. GEORGE CROSWELL CRESSY 50

REDE VAN DS. S. LULOFS 50

BESLUIT. 67

De Algemeene Vergadering was in 1907 niet zoo druk bezocht als die van 1906; de oorzaak kan niet hierin liggen, dat in de noordelijke provinciën zooveel meer afdeelingen van den Bond gelegen zijn dan in anderen, want dat is het geval niet; Gelderland heeft evenveel afdeelingen als Friesland (25); Noord- en Zuid-Holland tellen er meer (28 en 36); Groningen heeft er slechts twee meer (15) dan Overijssel (13) en Drenthe heeft er twee meer (9) dan Utrecht (7). De voornaamste oorzaak zal wel liggen in afstand en reisgelegenheid; van eenige Groningsche afdeeling komt men (althans van de meesten geldt dit) gemakkelijker in Groningen, van de Friesche gemakkelijker in Leeuwarden, dan bijv. van een afdeeling in de Graafschap of in de Betuwe naar Nijmegen. In deze omstandigheid zal vermoedelijk de verklaring zijn te zoeken van het feit dat Gelderland (25 afd.) met 15 afdeelingen en 18 afgevaardigden te Groningen en met 13 afdeelingen en 17 afgevaardigden te Nijmegen vertegenwoordigd was; terwijl voor de noordelijke provinciën de verhouding zoo heel anders was; Groningen had het vorig jaar 11 afdeelingen (van de 15) met 17 afgevaardigden ter vergadering, dit jaar 6 met 7 afgevaardigden; Friesland 17 afdeelingen (van de 25) met 24 afgevaardigden, dit jaar 8 met 9 afgevaardigden. Te Groningen was bijna de helft

der afdeelingen vertegenwoordigd; (82 van de 166) te Nijmegen ontbraken er meer dan 100; voor zooverre men voor dit ontbreken een reden opgaf was het meest „gebrek aan geld"; dit is gemakkelijker te betreuren dan te veranderen, maar jammer is het ongetwijfeld want — en dit ligt ook al in den aard der zaak — juist die afdeelingen ontbreken in den regel, voor welke eene vertegenwoordiging het meest noodig schijnt. De Algemeene Vergadering beslist over vele bondsaangelegenheden; dit werkt echter slechts weinig terug op het leven der afdeelingen; maar die Algemeene Vergadering is ook een levensuiting van de vrijzinnige richting in ons vaderland. Nu zit daar in een streng orthodoxe omgeving een klein, heel klein hoopken vrijzinnigen; ze hebben zich aaneengesloten, ontvangen af en toe een spreker, laten de kinderen, als ze er zijn, godsdienstonderwijs geven, maar 't moet alles van buiten komen. Men leest er de *Hervorming*, ontvangt er wat van de bondsuitgaven, tracht zich op verschillende wijzen op de hoogte te houden van wat er geschiedt — toch staat men er eigenlijk buiten en leeft het leven niet mee. Hier geldt wat v. Koetsveld in de *Pastorie van Mastland* zoo aardig zegt over het verschil tusschen persoonlijke aanraking en lectuur: „Wel hem, „die dus in zijne boeken wijze en brave vrienden „vindt! Maar dit zegt toch weinig meer, — vergeef „mij de lage vergelijking! — dan alsof wij zeiden: „„„Wel hem, die in den winter gedroogde of gezulte „boonen heeft!" De versche smaken beter. Zoo staat „bij ons boven alle lectuur de omgang met kundige, „welgezinde ambtsbroeders; dit geeft leven aan onzen

„geest en kracht tot ons werk". Wij stellen in de plaats van v. Koetsveld's ambtsbroeders onze geestverwanten en beseffen de groote waarde van onze bijeenkomsten, in de eerste plaats voor hen, die een afgezonderd bestaan moeten leven; ze houden het leven en de opgewektheid er in en ze deelen daar wat van mee. 't Is heel wat anders te lezen dat een goede honderd geestverwanten een geanimeerde samenkomst hielden, dan zelf een van die honderd te zijn geweest en gedeeld te hebben in de levendige opgewektheid der Vergadering; 't is heel wat anders den afgevaardigde, als hij wat slag van vertellen heeft, zijn indrukken te hooren mededeelen in de afdeeling, dan tusschen Kerstmis en Nieuwjaar de *Handelingen* en de *Beschrijving* te lezen!

De bijeenkomsten te Nijmegen zijn geslaagd; de algemeene secretaris heeft als steller dezer *Beschrijving* ditmaal een eigenaardige taak te vervullen, daar hij de indrukken van anderen dient weer te geven, omdat hij zich ter vergadering veel meer bestuurslid der ontvangende afdeeling gevoelde dan gast. Maar die „anderen" hebben het weer gemakkelijk gemaakt hun indrukken te ontvangen en weer te geven, daar zij die openlijk en duidelijk hebben uitgesproken. Het was voor ons, Nijmegenaars, aangenaam te hooren dat we gelukkig waren geslaagd met onze ontvangst, te bemerken dat alles goed van stapel liep, dat er niets voorkwam, waarop niet gerekend was, vooral, dat wij er in geslaagd waren de gezellige bijeenkomst gezellig te maken. Dat welslagen hadden we te danken aan de werkzaamheid van vele dames in onze afdeeling,

die zich verdienstelijk maakten, niet alleen door onze gasten op de thee te ontvangen, maar ook door die bijeenkomst in de Vereeniging zoo zorgvuldig voor te bereiden, als zij blijkens de uitkomst was. Zij hebben in het welslagen van dien avond zeker iets van belooning voor hun drukte mogen zien; thans zij namens die Vergadering haar nog eens dank gebracht!

Nadat op den eersten dag, na den middag, het huishoudelijk deel der werkzaamheden van de Algemeene Vergadering, waarvan de *Handelingen* verslag geven, was ten einde gebracht, vereenigden de afgevaardigden zich met vele Nijmeegsche leden en niet-leden van den Bond in de groote St. Stevenskerk, waar te zeven ure de Openbare Godsdienstoefening, onder leiding van Ds. W. H. Stenfert Kroese van Rotterdam, gehouden werd. Met erkentelijkheid zij gemeld, dat het College van kerkvoogden de indrukwekkend schoone kerk aan den Bond zonder eenige beperkende bepaling ten gebruike had afgestaan. „Langs de hooge bogen „straalde het licht der gasluchters, verhoogd en toch „verzacht door het kaarslicht op de talrijke antieke „koperen kronen. Zoo praalde het machtige gebouw „in vollen luister; en toch — 't moet wel het geheim „der edele bouwkunst zijn — bij al den glans behield „de groote ruimte het intiem karakter, dat plaats „laat voor stille devotie. Tot wezenlijke stichting „werkte alles samen. Zeker niet het minst de wijze „waarop Stenfert Kroese de godsdienstoefening „leidde". (*Hervorming*).

Onder het verheffend orgelspel van den Heer W. de Vries vulde zich langzamerhand de kerk; de godsdienstoefening werd aangevangen door het zangkoor, dat onder leiding van Mej. B. Mol het eerste vers van Psalm 92 ten gehoore bracht, naar de oorspronkelijke zetting vierstemmig bewerkt.

Laat ons den rustdag wijden
Met psalmen tot Gods eer.
't Is goed, o Opperheer!
Dat w' ons in U verblijden,
't Zij d' ochtendstond, vol zoetheid,
Ons stelt Uw gunst in 't licht,
't Zij ons de nacht bericht
Van Uwe trouw en goedheid.

Daarna ging de spreker voor in 't gebed en vervolgens werd gezongen, weer door het koor van Psalm 100 de verzen 1 en 4, eveneens volgens de oorspronkelijke zetting bewerkt.

Juich, aarde! Juicht alom den Heer!
Dient God met blijdschap, geeft Hem eer.
Komt, nadert voor Zijn aangezicht;
Zingt Hem een vroolijk lofgedicht.

Want goedertieren is de Heer!
Zijn goedheid eindigt nimmermeer!
Zijn trouw en waarheid houdt haar kracht,
Tot in het laatste nageslacht.

Hierna nam de voorganger het woord, beginnende met als zijne teksten voor te lezen:

Velen zullen te dien dage tot mij zeggen: Heer, Heer! hebben wij niet in uwen naam geprofeteerd, en in uwen naam booze geesten uitgedreven, en in uwen naam vele krachten gedaan? En dan zal ik

hun verklaren: Ik heb u nooit gekend; gaat weg van mij, gij die de ongerechtigheid werkt!

Matth. 7: 22, 23.

Zoo iemand den Geest van Christus niet heeft, die is de zijne niet. Rom. 8: 9b.

Waarna hij vervolgde:

Als het waar is dat de beste godsdienstprediking die is, welke hen die haar aanhooren met een gevoel van groote ontevredenheid over zich zelven vervult, dan is wel de prediking van Jezus, zooals deze uit de Evangeliën te voorschijn treedt, de voortreffelijkste geweest die ooit op aarde heeft weerklonken. Het is opmerkelijk, zooals de woorden, die van zijne lippen vloeien, eene ongekende aantrekkelijkheid hebben voor het in waarheid naar God dorstend menschenhart, doch tegelijk als ze in dat hart worden weggelegd eene diep teleurstellende ontroering aanbrengen. Ik kan mij levendig voorstellen, dat de scharen zich als 't ware verdrongen om hem te hooren, en ontzet, verslagen stonden over 't geen hij leerde, gevoelende dat hij sprak als machthebbende en niet als de schriftgeleerden, maar ook dat de gelederen van lieverlede dunden, dat de een vóór en de ander na hem verliet, en dat er een oogenblik is geweest, waarop Jezus in arren moede aan zijne leerlingen vroeg: wilt gijlieden ook niet henengaan? Zeer zeker zijn er onder deze geweest, die aanvankelijk onder de bekoring van iets nieuws waren gekomen, doch bij wie, zoodra dit nieuwe „gewoon" werd, die bekoring even spoedig is voorbijgegaan als ze was opgekomen: oppervlakkige geesten en lichtbewogen

gemoederen, voor wie alle dingen die ze hooren, zien, ontmoeten slechts „voor een tijd" zijn. Ook zullen er niet weinigen geweest zijn, die met hun wettelijk, braaf leven, wanende 't zoo goed als gegrepen te hebben, in hunne zelfgenoegzaamheid zijn gestoord geworden, en die, opgaande in hunne eigengerechtigheid, zich als „gekweste majesteit" spoedig van hem hebben afgewend en zich tegen hem hebben gekeerd. Maar naast deze zijn even zeker ook anderen geweest, die gekomen en gebleven zijn onder den machtigen invloed van Jezus' woord en persoon; mannen en vrouwen, voor wie wat hij gaf inderdaad geweest is een lamp voor hun voet en een staf op hun weg; vermoeiden en belasten, die bij hem sterkte en troost en rust gevonden hebben; zondige kinderen, die door hem tot schuldbesef, tot verootmoediging, tot inkeer, tot geestelijke wedergeboorte gebracht zijn. Zij vooral moeten oogenblikken gekend hebben, waarin zij, bij al wat hen overigens in Jezus en in zijne prediking aantrok, niet wisten hoe zij het eigenlijk met hem hadden, en aan wie de eischen, die hij stelde om bekwaam te zijn voor het burgerschap van Gods koninkrijk, meermalen onverklaarbaar, ja! overdreven, ongerijmd, onmogelijk om er aan te voldoen, moeten hebben toegeschenen. Of wat moet er wel bij hen zijn omgegaan, als zij (om van vele dingen enkele te noemen) uit zijn mond hoorden: „Indien iemand tot mij komt, en niet haat zijn vader en moeder en vrouw en kinderen en broeders en zusters, ja, zelfs zijn eigen leven, hij kan mijn discipel niet zijn"; of dat bekende: „Ga heen, en verkoop al wat gij hebt en deel het uit onder de armen, en gij zult een schat hebben in

de hemelen; en kom herwaarts en volg mij"; of dat ontzettende: „Maar ik zeg u, zoo wie aanziet om te begeeren", zegge: wie *aanziet* om te begeeren, hij heeft reeds in zijn hart een zondig bedrijf gepleegd; of dat bovenmenschelijke: „Weest gij dan volmaakt", zegge: *volmaakt*, „gelijk uw hemelsche Vader volmaakt is." Zouden er zelfs onder de meest ernstig gezinden, onder hen, in wie een werkelijke honger en dorst naar gerechtigheid aanwezig was, niet geweest zijn, bij wie de twijfelende vraag is opgekomen: maar wie is tot deze dingen in staat? Eene vraag, waaruit een gevoel van teleurstelling moet gesproken hebben over wat Jezus als hoogste levenseisch dorst stellen.

Hoe staat het hiermede bij ons? Laat mij mogen onderstellen, dat wij tot die heilbegeerigen behooren, voor wie het eene verkwikking is zich luisterend neer te zetten aan de voeten van den Meester. Laat mij mogen aannemen, dat voor ons het Evangelie van Christus eene kracht Gods is tot behoud, dat ons oog geopend en ons hart ontvankelijk is voor wat uit dit Evangelie tot ons komt. Stel dat wij den weg, door Jezus ons aangewezen, als den eenig waarachtigen erkennen dien wij in het leven hebben op te gaan, en dat er in ons is een heilig begeeren om de richting te volgen, werwaarts hij ons henenvoert. . . . . Hoe wordt het ons dan wel te moede, wanneer wij als door hem gesproken opgeteekend vinden: „Velen zullen te dien dage tot mij zeggen: Heer, Heer! hebben wij niet in uwen naam geprofeteerd, en in uwen naam booze geesten uitgedreven, en in uwen naam vele krachten gedaan? En dan zal

ik hun verklaren: Ik heb u nooit gekend; gaat weg van mij, gij die de ongerechtigheid werkt!" Is hier reden tot ontevredenheid over ons, die deze woorden aanhooren, of wel over hem, die ze uit?

Het is verwonderlijk, M. H.! zooals de stichter van onzen godsdienst, telkenmale als we meenen een goed eind op weg te zijn, ons komt verrassen, en ons doet opschrikken, en onze rust komt verstoren. Maar wat wil hij dan toch? — Ziet, wij meenen (om hiermede te beginnen) dat in zijn naam profeteeren een voortreffelijk werk is. Wij, met name wij leden en geestverwanten van den Ned. Protestantenbond, die de vrije ontwikkeling van het godsdienstig leven voorstaan, zien juist in de profetie het eigenlijk karakter, de kern en het wezen van alle waarachtige religie. Ook oordeelen wij, dat profeet te zijn, in tegenstelling van priester, is iemand te zijn naar het hart van Jezus. Immers, duidelijk heeft hij in het licht gesteld, dat inzake godsdienst wat niet wortelt in eigen denken en voelen, wat niet is een aanbidden van God in geest en waarheid, alle waarde en beteekenis verliest, en een nutteloos zout is. dat verdient buiten geworpen en vertreden te worden. Voor den vrome is dan ook het zich buigen onder het gezag van priester, wet, schrift of overlevering een last en een juk, dat hij van zijne schouders werpt als te zwaar en te drukkend om te dragen. God, niet als een God van verre maar als een van nabij, als zijn God, wil hij in eigen leven speuren, verborgen omgang met Hem hebben, persoonlijk met Hem in verbintenis treden, zelf Zijne stem opvangen en afgaan op het getuigenis van Zijn Heiligen Geest in eigen

binnenste. In dien zin hebben wij te staan in de vrijheid, waarmede Christus ons heeft vrijgemaakt, en willen wij van geen priesterschap dan van het priesterschap aller geloovigen weten. En zoo handhaven wij, en zoeken wij bij ons zelf te versterken en bij anderen te doen ingang vinden die vrije vroomheid, welke zich kant tegen alle geestelooze leerstelligheid en uiterlijk formalisme, om tot verwezenlijking te brengen wat als een hooggestemd verlangen door een vrome in oud-Israël is geuit: „och, of al het volk des Heeren profeten ware!" En wij doen dat, zij het ook dat wij ootmoedig belijden hier in velerlei opzicht te blijven beneden ons ideaal, in naam van hem, die de grootste aller profeten mag worden genoemd.

Doch dat is ons niet genoeg. Profeteeren? Zeker, maar wat hebben wij aan vrije vroomheid, als mensch en menschenwereld daarvan niet den gezegenden terugslag ondervinden, indien zij daardoor niet nader worden gebracht tot het koninkrijk van God? Zoo gaan wij booze geesten uitdrijven. Gewis, ook hierin komen wij te kort, maar dit is toch de richting, waarin wij ons bewegen. Is de gansche hedendaagsche maatschappij, is althans al wie christelijk gezind is, niet doordrongen van het besef, dat de booze geesten, die zoovele misstanden en wanverhoudingen in het leven roepen, die de volkeren naar de wapenen doen grijpen, die de eene klasse tegen de andere in het harnas jagen, die zooveel zedelijk verderf en verwoesting in kleinen en grooten kring aanbrengen, dat de booze geesten van zelfzucht en onbezonnenheid, van drankzucht en ontucht, van genotzucht en stofdienst moeten worden uitgedreven? Dienen daartoe niet

al de pogingen, welke worden in het werk gesteld, om door middel van vredebonden, scheidsgerichten, door vereenigingen tot drankbestrijding, tot steun van verwaarloosden en gevallenen, tot leniging en opheffing van armoede en zooveel meer — te veel om op te noemen — weg te nemen wat oorzaak is van zoo velerlei ellende? Misschien dat wij niet altijd instemmen met de wijze, waarop men het doel zoekt te bereiken, maar aan het doel zelf, dat men beoogt, schenken we veelal onze volle sympathie. En indien onze medewerking gevraagd wordt voor wat in overeenstemming met onze inzichten te dien opzichte verricht wordt, laten wij ons in den regel niet onbetuigd. Is van velen onzer het aantal lidmaatschappen van onderscheidene vereenigingen niet groot? En neemt het cijfer der contributies, die wij betalen, niet als bij den dag toe? „Al weer", kunnen wij soms zuchtend zeggen, als bij ons wordt aangeklopt, „maar kom aan!" laten wij er op volgen: „het is voor een goed doel, en dus" . . . . Doch boven en behalve dat, wij meenen onze christelijke gezindheid in niets beters te kunnen openbaren dan in het uitdrijven van booze geesten, ook in onze naaste omgeving. Want onafhankelijk van wat in dezen gedaan wordt op het wijde veld der samenleving, hierop is ons oog gevestigd en dit zoeken wij te bereiken — nog eens: met volle erkenning van onze tekortkomingen — dat de booze geesten worden gebannen uit de harten van onze kinderen en van hen die aan onze zorgen zijn toevertrouwd, opdat ze gevormd worden tot weldenkende en godvruchtige mannen en vrouwen. Zoo zoeken wij bij allen, op

wie wij rechtstreeks invloed kunnen uitoefenen, zooveel in ons vermogen is, de demonen der zondige neigingen en hartstochten te bezweren, „stormen te stillen waar zij woên", ten einde hen te brengen tot dien vrede in God, welke de bron is van hoog en rein geluk. En wij doen dat in naam van hem, die meer dan iemand duivelen uitdreef en deze aan zijne goddelijke macht wist te onderwerpen.

Eindelijk: wij verstaan de Paulinische uitspraak: „het koninkrijk Gods bestaat niet in woorden, maar in kracht". Inderdaad, wij hebben meer dan genoeg van dat zeggen „Heere, Heere", en niet-doen van den wil des hemelschen Vaders. Aan de vrucht zal de boom worden gekend, en iedere boom, die geen goede vrucht voortbrengt, verdient uitgehouwen en in het vuur geworpen te worden. Eene godsvereering, welke opgaat in vroom gebaar en lippenwerk, en van welke geen zedelijke kracht uitgaat, stuit ons tegen de borst. Er is door zulk eene wijze van God dienen reeds genoeg onheil in de wereld aangebracht, terwijl daardoor de godsdienst tot eene aanfluiting is geworden bij menig wéldenkende en wélgezinde. Daders des geloofs te zijn en zoo navolgers van Christus, dit is het waarop het vóór alle dingen aankomt. O, men versta ons goed. Den eeredienst blijven wij in waarde houden. Wij gevoelen te goed dat door woord, lied, gebed en zooveel meer stemmingen in ons moeten gewekt, en gezindheden moeten onderhouden en aangekweekt worden, waardoor onze zedelijke kracht wordt gestaald en verhoogd. Wij achten zulks onmisbaar. Doch deze eeredienst is voor ons niet doel, maar middel; middel om voor ondergang te beveiligen wat anders zoo licht zou

verloren gaan, middel om het Godsrijk, het rijk van waarheid en gerechtigheid en liefde, te doen komen in de wereld. En ten derde male: met dat doel voor oogen belijden wij onze zwakheid en onvolkomenheid, maar hierom is het ons toch te doen en daarin begeeren wij de kracht van ons Christendom te openbaren: licht te laten schijnen voor de menschen, opdat zij onze goede werken zien en onzen Vader in de hemelen verheerlijken. En wij doen dat in naam van hem, van wien groote kracht uitging, duizenden ten zegen.

Zóó zijn wij gestemd en gezind. Neen, aan dit ons Christelijk ideaal beantwoorden wij op verre na niet. Maar stel, wij bewogen ons in deze, in ons, en naar wij meenen ook in Jezus' oog juiste richting, en wij kwamen tot hem, en konden zonder grootspraak, zonder zelfverheffing, in waarheid zeggen: Heer, wij hebben in uw naam geprofeteerd, en in uw naam booze geesten uitgedreven, en in uw naam vele krachten gedaan. Wat zou hij dan tot ons zeggen? Dan zou hij verklaren: „ik heb u nooit gekend; gaat weg van mij, gij die de ongerechtigheid werkt" . . . Is het niet om wanhopig te worden?

Wat wil hij dan toch? Is het niet goed te profeteeren, terwijl hij zelf niet anders deed dan dit? Is het ongeraden booze geesten uit te drijven, terwijl hij zelf daarin overvloedig ons is voorgegaan? Is het zondig vele krachten te doen, terwijl hij juist daarin zijn meesterschap betoonde? En gaat het aan, zoo wij hem hierin trachten te volgen en pogen op deze wijze zijne beginselen in de wereld te doen ingang vinden, ons van zich af te stooten met een: „ik heb u nooit gekend"?

Wat wil hij? Is hier het gelijk aan zijne zijde, of aan de onze? Laat ons zien.

Hierna werd de preek onderbroken door het gezang der gemeente.

Uit den Liederenbundel van den Protestantenbond.

LIED 84 : 1. 2.

(Wijze van Psalm 42).

Heilig God! voor wien slechts waarheid,
Reinheid van het harte geldt,
Eeuwig licht, waar niets dan klaarheid,
Niets dan vlekk'loos licht uit welt!
Laat Uw heiligheid, o Heer,
Onze harten altoos meer
Zoo doordringen, zoo verhoogen,
Dat wij U aanschouwen mogen.

Nooit kunt G'iets beminnen, Vader!
Hoe volkomen 't ons ook schijn',
Wat Uw heiligheid niet nader',
U niet poog' gelijk te zijn.
Och, neem U dan onzer aan,
Die op 's levens donk're paân
Hulploos dwalen, hooploos zwerven,
Als wij Uw geleide derven.

Daarna vervolgde de voorganger:

„Velen zullen *te dien dage* tot mij zeggen"..... Blijkbaar wordt daarmede overeenkomstig het N. Testamentisch spraakgebruik bedoeld: op den jongsten dag, als Jezus gericht houdt over de zijnen. De voorstelling, waarvan deze woorden de uitdrukking zijn en die nauw samenhangt met de verwachting in de eerste Christelijke kringen aangaande eene zicht-

bare terugkomst van Jezus op de wolken des hemels, laat ik voor het oogenblik voor wat zij is. Doch ik neem er het denkbeeld uit over, dat Jezus (en daartoe heeft hij immers volkomen het recht?) een oordeel uitspreekt en gericht houdt over degenen, die zich naar hem noemen. Ik zie in gedachte ons vóór hem staan. Hij vraagt ons rekenschap van de wijze, waarop wij getoond hebben belijders te zijn van zijn Evangelie, en waarop wij zijne beginselen hebben toegepast. Wat zullen wij antwoorden? „Hebt gij geprofeteerd?" hoor ik hem vragen. „Te weinig, Heer!" zal ons ootmoedig antwoord luiden. „Hebt gij booze geesten uitgedreven?" „Niet genoegzaam, Heer!" „Hebt gij vele krachten gedaan?" „Niet als het kon en moest, vergeef ons".... Ik zie Jezus, als wij dit diep gevoelen, een goedkeurenden blik op ons werpen, en gereed het te-kort te dekken met het weinige, dat we dan wel in deze richting gedaan hebben. Doch nog één oogenblik toeft hij, en vraagt: „Gij hebt het immers, zij het dan ook te weinig, gedaan....?" „Ja, in úw naam, Meester! want wij weten: zóó te doen was wat Gij hebt gewild en voorgestaan". Doch Jezus, eenigszins verstoord over dezen haastigen uitval, zegt: „Laat mij uitspreken. Ik vraag niet of gij geprofeteerd en booze geesten uitgedreven en vele krachten gedaan hebt in mijn naam, maar of gij het gedaan hebt in mijn *geest*. Want indien het geschied is wel in mijn naam, maar niet in mijn geest, dan zeg ik U, dat gij behoort tot de velen, die ik nooit heb gekend".

Hier is aanleiding zeer diep het hoofd te buigen, en het woord van Paulus in gedachtenis te houden:

„doch zoo iemand den geest van Christus niet heeft, die is de zijne niet".

O, Mijne Vrienden! wij doen goed met te profeteeren, en wij mogen het doen in den naam van Jezus. Want niet anders heeft hij gedaan, en niet anders gewild dan al het volk des Heeren profeten te doen worden. Maar, wee over ons als wij het niet doen in zijn *geest*! — Wat is toch wel onder ons die zoo hoog geroemde „vrije vroomheid"? Eene leuze? Een woord waarin zoo een en ander ligt opgesloten, waarvan wij het goed-recht tegenover de mannen van het gezag weten aan te toonen, te bepleiten, te verdedigen? Anders niet, meer niet? Voor Jezus was „vrije vroomheid" — welk woord hij nochtans nooit gebruikt heeft, en allerminst als het kenmerkende van zijn Evangelie heeft aangeduid — voor hem was deze vroomheid: innig gemeenschapsleven met God, een met vertrouwen zich overgeven aan Zijne leiding, gelijk een kind aan die van zijn vader, een zich voegen naar en zich onderwerpen aan Zijn souvereinen Wil. Voor hem bestond die vrije vroomheid in een voortdurend inkeeren tot zich zelf, in een gedurig toevlucht nemen tot het gebed, in een smeeken om licht, om sterkte, om troost uit den Hooge. Bij hem was het uitvloeisel van deze vroomheid een profeteeren, een getuigen in woord en daad van wat er omging in een hart, dat stond onder den invloed van Gods Heiligen Geest. Is het zoo ook onder ons? Als ik ontwaar, dat hier en daar de vrije vroomheid niet meer is dan een vlag, waaronder de lading van veel zoogenaamde vrijheid en van weinig waarachtige vroomheid gedekt wordt; als ik vrijzinnigen ontmoet,

die den God van wonderen en van bovennatuurlijk ingrijpen, den God van verre, als door de wetenschap geoordeeld, niet meer erkennen, doch die weinig zich in betrekking weten tot den God van nabij, die Zijne ontfermende liefde doet gelden aan het arme, zondige menschenkind: als ik opmerk, dat er zijn, die zeer duidelijk te verstaan geven, dat bidden niet bestaat in een ijdel omhaal van woorden en niet behoort te zijn een staan op de hoeken van de straten, maar die verleerd hebben te gaan naar de binnenkamer en daar het hart uit te storten voor den Vader, die in het verborgen ziet; als ik ontdek, dat er zijn, die wel verstandelijke betoogen houden over 't geen in wet en schrift en overlevering onwaar en onhoudbaar is, maar aan wie de geest der profetie, als spontane uiting van verborgen omgang en innig verkeer met God, vreemd is, dan vraag ik, of, waar hier wordt opgetreden in naam van Jezus, hij van zijne zijde geen recht heeft een „ik heb u nooit gekend" te laten hooren?

Gewis, wij doen goed als wij booze geesten uitdrijven, en wij mogen het doen in den naam van Jezus. Want niet anders heeft hij gedaan, en niet anders gewild dan de duivelen van ongerechtigheid en ongebondenheid, die zooveel verderf aanbrengen, uitbannen. Maar wee over ons, als wij het niet doen in zijn *geest*! — Philantropie? Vredebonden? Drankbestrijding? Oprichten van gevallenen? Opheffen van sociale nooden? Waarom is het daarbij te doen? Om het algemeen welzijn te bevorderen, het maatschappelijk leven in gunstiger staat te brengen, en alzoo de menschenwereld tot hooger peil van uiterlijk welvaren op te voeren? Om anders, om meer niet? Het was

Jezus te doen om *zielen* te redden en te behouden, om deze in aanraking te brengen met God, en deze te doen deelen in het hooge genot, dat verbonden is aan gemeenschapsleven met Hem. Dit was het wat hem ter harte ging, wat hem deed schreien als hij een mensch, een kind van God, zag verloren gaan, en dat is het geweest wat hem de reddende hand naar anderen deed uitstrekken. En zoo hij het deed, dan was het niet iets waartoe hij zich opzettelijk opmaakte, niet een meedoen aan wat nu eenmaal door den tijdgeest geboden werd en waaraan men zich moeilijk onttrekken kan, wil men niet voor een achterblijver worden aangezien. Ook roerde hij daarbij niet de groote trom, en was hij geheel vreemd aan het voeren van eene politieke actie, waarbij meer het eigenbelang dan het rechtsgevoel en het plichtsbesef op den voorgrond treden. Veel minder bleef hij op een afstand van de menigte staan, om op bepaalde tijden tot haar af te dalen en daarna zich terug te trekken in eigen „fatsoenlijken" kring. „Hij raakte den melaatsche aan", zóó staat er, en hij deed dat zonder opzienbarend gerucht. Hij voelde zich één met wie vermoeid en belast aan den levensweg ter neder zaten, en niet met een zucht, omdat het wel moest, maar met zijn volle hart, omdat hij niet anders kon; van zelf, onopzettelijk gaf hij zich met ontfermende liefde aan allen, die onder zijn bereik kwamen. Zijn woord, zijn daad was zijn persoon; en krachtens zijne persoonlijkheid, vrij van alle eer- en mode- en zelfzucht, wist hij booze geesten uit te drijven. Is het zoo ook met een iegelijk van ons gesteld?

Zeker, wij doen goed, als wij krachten, vele krachten naar buiten openbaren. Inderdaad het koninkrijk Gods

bestaat niet in woorden, maar in kracht. Doch om dat koninkrijk te doen komen in den geest van Jezus, dient allereerst gearbeid te worden aan versterking van eigen innerlijke kracht. Want niet hierop komt het voornamelijk aan, dat wij malcontent zijn om zooveel en zoovelerlei om en buiten ons, maar dat wij ontevreden zijn over ons zelven, over wat *in* ons is. Niet dit moet een voorwerp zijn van onze aanhoudende zorg, dat wij, ach arme! het koninkrijk Gods doen komen in de wereld, maar dat wij het doen komen binnen in onszelven. En ik vrees, dat wij bij al onze krachtsopenbaring dit te zeer voorbijzien en voorbijgaan, en daardoor vaak zoo machteloos staan tegenover de wereld buiten ons. Weet Gij wat krachtsontwikkeling is? Nog niet dat wij allerlei goeds doen, werken van liefdadigheid en barmhartigheid, die ons in vele gevallen weinig zelfverloochening en opoffering kosten, maar dat wij den strijd aanbinden tegen verkeerde neigingen en lusten in eigen boezem en daar overwinningen behalen op het eigen-zelfzuchtig-ik. Weet ge wat kracht is? Onopgemerkt bij de wereld, met gezalfd hoofd en gewasschen aangezicht, te vasten en te bidden, en dan zijn eigen stillen gang te gaan voor God, zonder zich te laten afleiden door wat „men" zegt of eischt, dan voort te gaan „onder goed en kwaad gerucht, onder eer en schande". Kracht is: onder den voorspoed niet overmoedig en hoogmoedig te zijn, eenvoudig en nederig en dankbaar gestemd te blijven, en tegenover den heerschenden tijdgeest, die gericht is op leven naar buiten, „neen" te zeggen en te herhalen, en desnoods alleen te staan met een vromen ernst, waarin

de wereld om ons heen geen welbehagen toont te hebben. Kracht is: als Jezus het kruis te dragen, het kruis der vernedering, der tegenwerking, het kruis der smart, en dan „als leedt gij niet, te lijden", dan in stille gehoorzaamheid eigen wil te buigen voor Hooger Wil, en daarin zich getroost, geheiligd, gezegend te gevoelen. Van zoodanige kracht gaat sterkte uit naar buiten. Jezus droeg ze in zich om. Vandaar zijn rijke invloed, zijn machtig inwerken in de wereld, vandaar het heil, de redding, de verlossing, die hij heeft aangebracht. Is deze kracht ook de onze?

„Zoo iemand den geest van Christus niet heeft, die is de zijne niet". Wie mogen dan tot de zijnen gerekend worden? „Te dien dage zullen *velen* tot mij zeggen".... staat er. Niet: zullen *allen* tot mij zeggen. Er zijn er geweest, die niet alleen in den naam van Christus hebben geprofeteerd, en booze geesten uitgedreven, en vele krachten gedaan, maar die zulks ook gedaan hebben in zijn geest. Er zijn er geweest, wier profetie was eene uiting van waarachtig leven in God, wier booze geesten uitdrijven ten doel had redding van menschenzielen, wier betooning van kracht een uitvloeisel was van eigen innerlijke sterkte. Zij hebben behoord tot de besten van ons geslacht, tot de waardigste vertolkers van het Evangelie, tot degenen, van wie de grootste zegeningen zijn uitgegaan. Tot de zoodanigen te behooren zij onze hoogste eerzucht. In hun voetspoor te treden is in waarheid de vrije ontwikkeling van het godsdienstig leven bevorderen en deze ten goede doen komen aan heden en toekomst.

God moge ons daartoe bekwaam maken, en ons, onder opzien tot Hem, met getrouwheid doen arbeiden aan het groote, moeilijke, doch heerlijk-schoone werk, waartoe wij in dezen onzen tijd van Zijnentwege geroepen worden! Amen.

Na het einde van de preek werden door het koor gezongen de verzen 1 en 4 van Psalm 138, wederom volgens de oorspronkelijke zetting meerstemmig bewerkt.

'k Zal met mijn gansche hart Uw eer
Vermelden, Heer!
U dank bewijzen;
'k Zal U in 't midden van de goôn,
Op hoogen toon,
Met psalmen prijzen!
Ik zal mij buigen, op Uw eisch,
Naar Uw paleis,
Het hof der hoven;
En, om uw gunst en waarheid saam,
Uw grooten naam
Eerbiedig loven.

Als ik, omringd door tegenspoed,
Bezwijken moet,
Schenkt Gij mij leven;
Is 't, dat mijns vijands gramschap brandt,
Uw rechterhand
Zal redding geven.
De Heer is zoo getrouw als sterk;
Hij zal Zijn werk
Voor mij volenden!
Verlaat niet wat uw hand begon,
O Levensbron!
Wil bijstand zenden!

Daarna vereenigden wij ons, onder leiding van den voorganger, in het nagebed, terwijl de bijeenkomst gesloten werd door het gezamelijk zingen uit den Liederenbundel van den Protestantenbond.

LIED 124 : 2

(Wijze van Psalm 60).

Och, heilig ons dan in Uw waarheid;
Zij voer' in ons steeds heerschappij!
Breng uit elk duister ons tot klaarheid,
Vorm ons tot helden, kloek en blij!
Zoo zullen w'Uwer ons nooit schamen,
Wien hart en mond geheel behoort;
Zoo, zoo verbinden w'ons te zamen
In trouw aan U en aan Uw woord.

Het latere gedeelte van den avond werd doorgebracht in de groote zaal van de Vereeniging, waar de Afdeeling Nijmegen hare gasten in de gezellige bijeenkomst ontving. Er werd in den aanvang dezer *Beschrijving* reeds van gezegd dat die bijeenkomst, dank zij de medewerking van vele dames, een recht gezellig, huiselijk karakter droeg. Op tal van tafels en tafeltjes stond het vaderlandsche theeblad en een bloemversiering; om die tafels heen groepeerden zich vrij en ongedwongen de gasten en gastgevers, zoodat in korten tijd eene stemming van huiselijke gezelligheid allen beheerschte.

Namens de afdeeling Nijmegen heette Dr. I. M. J. Hoog, de gasten welkom, die thans niet alleen met Nijmegen, maar ook met de Nijmeegsche menschen kwamen kennis maken; Dr. I. van den Bergh van Zwolle dankte de afdeeling voor de prettige ontvangst. — „Zooals het hier thans is hebben we het nog nooit

gehad" — zeide hij; Dr. Haverkamp herdacht Ds. J. A. Visser, die 30 jaar lang bestuurslid der afdeeling was geweest, thans eerelid van het bestuur en aan wiens bemoeiing grootendeels de zegepraal der vrijzinnigen te Nijmegen moet worden dank geweten. Visser, hierop antwoordende, maakte bezwaar dien dank voor zich alleen te aanvaarden en herdacht zijn medestrijder, den Nijmeegschen predikant B. ter Haar, de vergadering verzoekende door op te staan zijn nagedachtenis een stille hulde te brengen.

Het prettige samenzijn deed den tijd vergeten; menig hartelijk woord werd nog gesproken te veel om hier te worden opgesomd, 't zij in de geheele vergadering, 't zij in kleiner kring aan een der tafels en zoo was het laat geworden eer men er aan dacht. En als onze gasten met aangename herinneringen aan de gezellige bijeenkomst naar hunne woonplaatsen terug zijn gekeerd, dan mag de Nijmeegsche afdeeling met zekere voldoening terug zien op haar welgeslaagde ontvangst.

De Algemeene Vergadering van den tweeden dag was zwaar en vermoeiend geweest, toen de afgevaardigden ten getale van 90 ongeveer zich in den Schouwburg-Foyer aan den gemeenschappelijken maaltijd vereenigden. Het was daar gezellig; de zaal kon het aantal deelnemers juist bevatten; voldoende ruimte en de beschikbare ruimte gevuld; geen onaangenaam ledig aan een of anderen kant; het ging er levendig toe; er is druk *gepraat*, maar niet veel *gesproken*, dit laatste bedoeld in den officieelen zin. De Voorzitter van den Bond, Prof. Eerdmans, bracht

een dronk uit in 't Engelsch om den Amerikaanschen gast en zijn echtgenoote Rev. Crosswell Cressey welkom te heeten; daarna herdacht de vice-voorzitter, Ds. Stenfert Kroese, de beide andere tafelgasten, den Eerevoorzitter van de Openbare Samenkomst Ds. P. Feenstra Jr. en den Redacteur van de *Hervorming* J. van Loenen Martinet, waarna deze laatste nog het woord voerde. Toen drong de tijd tot verplaatsing van de bijeenkomst naar de Vereeniging, waar, onder leiding van Ds. Feenstra, de Openbare Vergadering zou gehouden worden. Per extra tram — het weer was ons dit jaar lang zoo gunstig niet als te Groningen — werden de deelnemers aan den maaltijd naar de Vereeniging vervoerd, waar de zaal een heel ander aanzien had gekregen dan den vorigen avond. Het koor, dat in de Groote Kerk zich had laten hooren, bezette het podium, terwijl aan een der lange zijden van de zaal een spreekgestoelte was opgeslagen.

Te half negen werd de goed bezochte Openbare Samenkomst geopend met het zingen van: Laudate pueri van Mendelssohn door een dames-zangkoor onder leiding van mejuffrouw B. Mol.

Daarna sprak de Eerevoorzitter:

Geachte vergadering.

Door de keuze van het hoofdbestuur aangewezen om deze Openbare Samenkomst als voorzitter te leiden, aanvaard ik die eervolle taak met schroom en met vreugde. Met schroom: of is de eer niet groot, mijn persoon niet gering? Maar met vreugde ook, want zij biedt mij de immer welkome gelegenheid om voor

eene aanzienlijke en uitgelezene schare overtuigingen uit te spreken, die mij lief zijn, op te komen voor belangen die mij heilig zijn, en dat te doen in eene stad die mij nog altijd na aan het hart ligt, omdat een schat van goede en kostbare herinneringen mij aan haar verbindt.

Hoe overvloedig heb ik eenmaal, vele jaren lang, van de schoone natuur genoten die deze stad omgeeft! Hoe innig gevoeld de poëzie van haar verleden! Hoe rijkelijk gesmaakt de vriendelijkheid en de vriendschap van velen harer bewoners! Onvergetelijk is mij niet het minst de geestelijke verrijking die mij hier, onder vreugde en smart, van God en menschen ten deel viel. Ik denk met name aan de nu ontslapen oudere vrienden, naast wie ik hier het voorrecht had het Evangelie te verkondigen. Zij mogen aan deze plaats, op een avond als dezen ook nog wel eens genoemd worden, ja zij verdienen het, het komt hun toe. Weest mij, weest ons dan nog eens met eere en eerbied gegroet, hartelijke, ijverige Ter Haar, edele, vrome Hooykaas Herderschêe! Weer zie ik den laatste staan, op een najaars-Woensdag-avond als dezen, in de kleine kapel van de Stevens-kerk, predikende voor eene kleine schare maar met groote macht, en voor enkelen althans met grooten blijvenden zegen, het aangezicht transparent van heiligen geest, als dat van Beatrice, door Dante bezongen:

„Zoo hemelsch was heur lach,
Als lachte op heur gelaat God zelf."

Weest ons gegroet, wederom gegroet! Dankbaar herinneren wij 't ons, dat wij staan in uwen oogst,

en dat wij uwen arbeid voortzetten, is ons te meer een verheffende gedachte.

Maar — hier hebben mijne herinneringen een einde! Ik sta hier toch niet enkel voor oude vrienden en bekenden: de meesten Uwer kennen mij niet eens en zijn mij onbekend, schoon vrienden, naar ik vertrouw, in den geest. Ook mag ik niet vergeten, dat ik hier sta om eene openingsrede te houden en dat men mij verzocht heeft, niet lang te zijn. Gelukkig houd ik zelf niet van te lang, doch des te meer dringt de tijd om ter zake te komen. Het onderwerp dan, waarover ik tot U spreken ga, kunt Gij beschouwen als het einde van *al* de steeds verder voortgegane en steeds algemeener geworden herinneringen, waarin ik mij in den tijd der voortbereiding tot deze taak heb verdiept, maar die ik nu voor mij hield. Als zoodanig drong zich opnieuw de vraag aan mij op: hoe komt het toch, dat onze vrijzinnige richting, als moderne richting, die beter dan eenige andere godsdienstige richting, neen, eigenlijk alleen onder deze met de moderne wetenschap op een goeden voet staat, niet nog meer aanhangers telt onder de ontwikkelde en godsdienstige Protestanten van ons vaderland? En heb ik mij bij een vroegere gelegenheid, toen ik ten vorigen jare de eer had de Vergadering van Moderne Theologen te openen, uit het complex van oorzaken, die hier te noemen zouden zijn, één enkele losgemaakt en daarop gewezen, t. w. op het gebrek aan waarheidsliefde, in den zin van streven naar eenheid tusschen godsdienstige en wetenschappelijke wereldbeschouwing, 't welk heden ten dage velerwegen in de protestantsch-godsdienstige wereld *ter rechter zijde*

wordt aangetroffen: laat het mij thans vergund zijn — en moge het der groote zaak, die wij hier willen dienen, van eenig nut wezen — dat ik eene andere oorzaak in het oog vat en in het oog doe vallen, t. w. eene *dwalende waarheidsliefde*, die mij voorkomt velen protestantschen godsdienstigen *ter linker zijde* niet vreemd te zijn. Ik bedoel de waarheidsliefde dier *vrijdenkers* onder ons, die evenals wij met het oude Christendom hebben gebroken, zonder daarna geheel van den godsdienst vervreemd te zijn geworden, maar die van ons nieuwe Christendom zich toch verre houden, omdat zij zeggen in hun hart, met meer of minder bewustheid: Wij hebben eene nieuwe wereld, waarvoor ook een nieuwe godsdienst past.

Wij hebben eene *nieuwe wereld*. Laat ons beginnen met te erkennen dat dit zeggen juist is en dus de grootsche beteekenis van onzen tijd geenszins verkleinen. Wij hebben, voorzoover wij de nieuwe wetenschap in hare methode en hoofdzakelijke, meest vaststaande slotsommen huldigen — eene nieuwe wereld, want wij hebben eene *nieuwe wetenschappelijke wereldbeschouwing*.

Wij hebben vooreerst een nieuwe beschouwing van de *natuur*. Was volgens de oude beschouwing de gansche natuur een welgeordend geheel welks vaste middelpunt onze aarde vormt waaromheen in doorzichtige schalen, in sferen bevestigd, zon, maan en sterren zich wentelen; naar buiten afgesloten en van binnen bewogen door zelfstandige zielekrachten, die in de verwante menschelijke ziel haar hoogste aardsche volmaking bereiken, in een God daarboven hare laatste willekeurige

beweegmacht vinden: trek voor trek heeft de nieuwe wetenschap dit oude beeld uitgewischt en eindelijk in onzen tijd door een geheel nieuw vervangen. Eerst vindt Copernicus de oneindigheid der ruimte uit, waarin onze aarde, kleine planeet in maar een der talloos vele zonnestelsels, eene „quantité négligeable" wordt. Dan komen Galilei en Descartes en grondvesten de exacte natuurwetenschap, die alle zelfstandige zielekrachten uit de stoffelijke wereld verbant en aantoont, dat deze door haar eigene met haar een zijnde eigenschappen of wetten wordt geregeerd. Eindelijk tracht de moderne ontwikkelingsleer, met Darwin aan het hoofd, ook het organische leven, ook den mensch met zijn geestelijk wezen binnen het gebied der natuur en der natuurwetenschap te trekken, en op dat gebied wordt nu de strijd gestreden of de gansche menschelijke beschaving al of niet enkel als het product van den strijd om het bestaan te beschouwen zij.

En in verband met deze nieuwe beschouwing van de natuur hebben wij een nieuwe beschouwing van de *geschiedenis*. Droeg de oude beschouwing haar in eene enge ruimte en een betrekkelijk korten tijd te zamen; was zij voor die beschouwing eigenlijk niets meer dan de geschiedenis der aardsche menschheid en deze in het wezen der zaak weer niets anders dan die van den strijd tusschen het goede en het kwade: eene geschiedenis waarin dan eigenlijk de menschheid slechts figurant was en eene bovenmenschelijke Macht, werkende door uitverkoren dienaren, de handelende persoon: eene geschiedenis ook eigenlijk reeds voor eeuwen beslist, toen Gods

Zoon voor de menschheid het kwade overwon, terwijl God zelf zorgde dat de heugenis van dit feit en de wijze waarop de menschheid het zich toeëigenen kon in een boek van eeuwige waarheid werd opgeteekend; gold bij dit alles het heelal slechts als toeschouwer en al het niet-godsdienstige leven en streven der menschen als bijwerk of koloriet: den modernen geschiedvorscher staat de geschiedenis voor oogen als een onmetelijk veld van gebeuren en worden, waarop de historie der menschheid slechts een nietig plekje uitmaakt, en die historie als een langzaam stijgen des menschelijke levens van dierlijke beginselen opwaarts, en dat stijgen niet als door bovenaardsche macht, maar door de eigen krachten en omgeving der dingen gedreven: een keten van oorzaken en gevolgen, die alles uit den samenhang der wereld verklaart en in de werking voor die wereld laat opgaan. Ook de groote persoonlijkheden, de helden der geschiedenis, worden in dien samenhang verrekend en het boek der eeuwige waarheid als een gewrocht des tijds en voor den tijd bezien en doorzien.

Eindelijk hebben wij eene nieuwe beschouwing van den *mensch*, met betrekking tot de wereld. Zag de oude beschouwing in hem een mikrokosmos, eene wereld in 't klein, aan den makrokosmos, de wereld in het groot, verwant, daar beide door slechts gradueel verschillende zielekrachten bewogen worden, zoodat de mensch in 't binnenste der wereld kon zien, en die wereld begrijpen kon en verklaren mocht naar zichzelven, naar 't geen hij waarnam in zijn eigen binnenste: door de wereld te ontzielen heeft de nieuwe wetenschap den geestelijken mensch van de

wereld afgesneden, op zich zelven gesteld, en hem 't begrijpen van het wereldverband naar uitspraak van 't eigen voelen en denken en dus *alle* begrijpen ervan onmogelijk gemaakt.

Zoo hebben wij dan inderdaad, 't is niet te veel gezegd, een nieuwe wereld. En in die wereld is, ook dat moet duidelijk zijn, voor het oude Christendom geen plaats. Immers dat oude Christendom ziet het wezenlijke van zijn bestaan in het belijden zijner oude leerstukken en in die leerstukken heeft het zich eenmaal met de oude wetenschappelijke wereldbeschouwing vereenzelvigd. Het bestaat slechts bij de gratie van een boven en beneden in de ruimte, van het wonder en de vastlegging der eeuwige waarheid in een goddelijk boek of goddelijke kerk. — Of er in deze nieuwe wereld in het algemeen voor godsdienst nog wel plaats is, is eene vraag die helaas door niet weinigen onzer tijdgenooten ontkennend wordt beantwoord of in het midden gelaten. Dezen volgen dan de vanen des ongeloofs of onthouden zich op godsdienstig gebied: wat ons straks nog in de praktijk vrijwel hetzelfde zal blijken. — Daartegenover begroeten wij met blijdschap onze geestverwanten in allen, die hetzij ze in de wetenschappelijke wereldbeschouwing onzes tijds voor het geloof gunstige leemten meenen te ontdekken; hetzij ze die wereldbeschouwing met het aannemen van doelmatigheid in de wereld niet onvereenigbaar achten; hetzij ze in naam van den menschelijken geest, die deze wereldbeschouwing schiep en daardoor bewees boven haar te staan, op een geestelijke wereldorde als achtergrond van ons leven en alle leven appelleeren, overtuigd zijn aan den godsdienst zijn verhevene plaats

in hun leven niet te behoeven te ontzeggen. Maar onder dezen worden er nu gevonden, die meenen dat die godsdienst niet meer eenig Christendom, ons modern Christendom kan zijn en dat zijn dan nader bepaald die *godsdienstige vrijdenkers*, van wie ik daareven sprak.

Of ze velen zijn, of weinigen, deze godsdienstige vrijdenkers onzes tijds? M. H., raadpleegt uwe eigene ervaring! Kent Gij er allen niet, die, hoewel eenerzijds tegen het oude Christendom gekant, anderzijds den naam van ongodsdienstigen of ongeloovigen met meer of minder nadruk afwijzende, toch nooit in onze godsdienstoefeningen worden gezien en van ons gemeenschapsleven en -streven in kerkgenootschap of Protestantenbond zich verre houden? Zoo ja, dan laat zich besluiten dan hun aantal niet onaanzienlijk kan zijn. Zal ik voor mijn eigen bevinding uit leven en lezen, uitkomen, dan aarzel ik niet als mijn vermoeden uit te spreken dat zij als *zeer* talrijk zijn te beschouwen en te zoeken niet slechts onder de hooger maar ook onder de lager ontwikkelden: men behoeft toch nog geen geleerde te zijn om de nieuwe wereldbeschouwing in hare hoofdstrekkingen te kennen en te erkennen; onder Protestanten en Roomschen, schoon onder de laatsten in geringer getale, omdat — naar het woord van Edgar Quinet — Katholicisme het godsdienstig leven uitdroogt en wie de Roomsche kerk verlaat, allicht aan alle geloof den rug toekeert; in ons vaderland en daarbuiten, waar zij zich soms ook reeds — men denke aan de Thëisten en Secularisten in Engeland — tot secten vereenigd hebben. Wat zulk een vereeniging betreft, ik zie daarvan in ons vaderland nog geen spoor, want aan Vrijmetselaars of Theosofen en

Spiritisten mag hier als aan historische en ten deele ook andersoortige vereenigingen niet worden gedacht. — Vraagt mij voorts niet, dat ik de verschillende, soms zeer ver uiteenloopende soorten U optellen ga, waarin deze vrijdenkers, naar de bezwaren die zij tegen het moderne Christendom hebben of waarop zij daartegenover den meesten nadruk leggen, nog weer uiteenvallen. Dat zou in *elk* geval geen lichte taak zijn, maar in 't bestek mijner toespraak en bij den krappen tijd mij gemeten valt daaraan allerminst te denken. Genoeg zij, dat ik U enkelen hunner doe herkennen als die bepaaldelijk bezwaar hebben tegen 't geloof aan de persoonlijkheid of de voorzienigheid Gods; of tegen de hoop des eeuwigen levens; of tegen de erkenning van den persoon van Jezus Christus als naamgever der religie; of tegen den Bijbel, als letterkundig heiligdom van onzen godsdienst; of tegen het gebed; of tegen het lidmaatschap van eenig kerkgenootschap; of tegen den vorm van ons gemeenteleven of onzer godsdienstoefeningen; of tegen vele dezer dingen of al deze dingen te zamen; of die bij dit alles of buiten dit alles het frisscher, eerlijker, beter achten, dat tegelijk met een blad in het geschiedboek der wereldbeschouwingen ook een blad in het geschiedboek der godsdiensten worde omgeslagen en met een nieuwe wereld alle dingen nieuw worden. Wat zullen wij *van* deze allen zeggen en wat zullen wij *tot* hen zeggen, M. H.? Want Gij begrijpt, dat ik uwe aandacht in dit kostbare uur niet op hen gevestigd heb dan om ook met U het oordeel over hen op te maken en hun dit oordeel — vergeeft mij deze deurwaarders-taal — publiek te beteekenen.

Welk dan *mijn* oordeel is, heb ik den aanvang reeds uit gesproken. Het luidde: *dwalende waarheidsliefde.* Doch laat mij het nu anders zeggen en de *waarheidsliefde* vooropstellen. Waarheidsliefde toch is een groote deugd, de grootste der deugden. Ware zij met zuiveren godsdienst niet één, ik zou haar boven den godsdienst stellen. Immers zij is de grondslag van alle gezonde betrekkingen tusschen menschen en menschen en tusschen de menschen en God. Daarom een eeresaluut aan de waarheidsliefde der godsdienstige vrijdenkers. Want het voegt ons te onderstellen dat het bovenal *deze* drijfveer is, die hen beweegt, buiten ons modern Christendom stelling te nemen. Zeker, daar zullen ook wel minder groote en minder nobele elementen onder hen gevonden worden, en misschien wel vele van deze: babbelaars, voornaamdoeners, poseerders, die er een eer in stellen wat bizonders te zijn of te schijnen. Maar waar het aantal derzulken in onze zondige wereld en in onze, naar mij wil voorkomen, uit het oogpunt van aanstellerij bizonder zondigen tijd onder alle richtingen en richtingloozen legio is, eischt, meen ik, de billijkheid dat we ook hier denken aan het onvermijdelijke schuim, zonder hetwelk geen serieuze soep wordt gekookt. Voorts: ook beroemde, zeer beroemde namen van groote en edele godsdienstige vrijdenkers in onzen dag staan mij voor den geest, allen volgende hun 18de-eeuwschen voorlooper Friedrich von Schiller, wiens distichon Gij kent:

„Welche Religion ich bekenne?
Keine von Allen. Warum? Aus Religion".

En eindelijk: is het altijd plicht, door 't gezond verstand in 't belang der zaak geboden, om van

godsdienstige tegenstanders die men bekeeren wil, het beste te denken en is het altijd *christen*plicht om dit te doen: wij inzonderheid, vrijzinnige Protestanten, wij behooren voor goed alle verdenking van en onverdraagzaamheid tegenover andersdenkenden weggedaan te hebben en voorts — eerbied te toonen voor elk en een iegelijk, die eerlijk, uit kracht zijner conscientie zijn: „hier sta ik: ik kan niet anders" doet hooren.

Daarom, nog eens, een eeresaluut aan onze vrijdenkers vanwege hunne waarheidsliefde. Maar dan ook ons herinnerd, dat deze hier eene *dwalende* is. Wel te verstaan: in welke opzichten zij *mij* voorkomt te dwalen, laat zich niet *alles* met weinig woorden zeggen. Ik moet mij hier er toe bepalen, bloot te leggen wat mij toeschijnt hare gronddwaling te zijn, die dan ook de voornaamste van hare bezwaren tegen het moderne Christendom, voor zoover zooeven genoemd, voldoende verklaart, — en verder enkele andere misvattingen, die niet uit deze gronddwaling voortvloeien, even aan te roeren. De gronddwaling dan, die ik bedoel, is deze, dat onze vrijdenkers bij hun prijzenswaardig streven om niet op twee gedachten te hinken en dus geen tegenspraak te dulden tusschen hunne wetenschappelijke wereldbeschouwing en hunne godsdienstige, d. i. die welke zij overhielden wanneer ze uit het oude Christendom de oude sterrekunde en het wondergeloof hadden uitgezuiverd, geen andere uitkomst hebben gezien dan de laatste aan de eerste op te offeren. En deze dwaling berust weer op eene andere, diepere, t. w. de dwaal*meening*, dat beide, de wetenschappelijke en die christelijk-godsdienstige wereldbeschouwing, gelijksoortige beschouwingen zijn,

van eenerlei aard en strekking, langs denzelfden weg verkregen, zoodat, bij onderling verschil, slechts één van beide waar kan zijn.

Laat ons erkennen dat er tot deze dwaalmeening en dwaling een machtige aanleiding bestond. Of heeft het oude Christendom niet altijd gedaan alsof *het* Christendom ook een soort wetenschappelijke wereldbeschouwing ware, verklaring van natuurverband, loop der geschiedenis en menschenlot, verkregen, als alle wetenschap, door het denken over uitwendige waarneming, zoo niet over zintuigelijke waarneming dan toch over de uitwendige Godsopenbaring in Schrift en Kerk? En lag het dus niet voor de hand om met de oude christelijke wereldbeschouwing *alle* christelijke wereldbeschouwing te wantrouwen; haar op zijn best te beschouwen als eene verouderde, minderwaardige concurrente van de nieuwe, bloeiende wereldbeschouwing van de wetenschap des tijds, die om de concurrentie met deze vol te houden wel haar heil moest zoeken in het aanbieden van mindere waar: en in elk geval het beter te achten met haar af te rekenen en, ten einde dat niet ten halve te doen, af te rekenen met het heele Christendom? Zeker, maar — men had behooren te bedenken, dat het voor de hand liggende niet altijd het ware is en men had kunnen bedenken, dat het *hier* niet het ware is: dat het Christendom als alle godsdienst nog iets meer is geweest en nog is dan wereldbeschouwing; dat het *als* wereldbeschouwing, op welke dwaalwegen zich ook het oude Christendom moge hebben begeven, gelijk alle godsdienstige wereldbeschouwing van huis uit geen wetenschappelijke maar bepaald en onderscheidenlijk een

godsdienstige is; dat het verder als godsdienstige wereldbeschouwing eene gemoedsvertolking is niet van het wereldverband maar van den diepsten wereldgrond en 't hoogste werelddoel; en dat het als zulk een vertolking naast en boven de wetenschappelijke wereldbeschouwing nog altijd het hoogste recht op bestaan en erkenning heeft.

Zietdaar in 't kort mijn oordeel over de godsdienstige vrijdenkers en ik zou hun dat meer in het breede volgenderwijs wenschen aan te zeggen: „Broeders en Zusters" — zoo zou ik hun willen toeroepen — „wilt u toch wèl rekenschap geven, wat in den grond en het wezen der zaak de godsdienst altijd geweest is en nog is, t. w. geen wetenschap, maar godsdienst, bepaaldelijk godsdienst en als zoodanig gemoedsbehoefte, gemoedservaring. Ook *uw* godsdienst, welke die dan ook zijn moge. Wanneer gij daaraan nog altijd hecht, wanneer gij, schoon vrijdenkers, altijd nog godsdienstige vrijdenkers zijt gebleven, dan is dat niet allereerst op grond van eenige meer of min wetenschappelijke redeneering. Ja, ook die hadt ge noodig voor uwen godsdienst, omdat gij ook denkende wezens zijt en dus uwen godsdienst voor uw verstand moest rechtvaardigen. Maar zij kwam later en heeft dan ook een bijkomstige beteekenis. De diepste grond van uwen godsdienst zijn uw gemoedsbehoeften en gemoedservaringen, dit, dat ge voelt zonder godsdienst niet te kunnen, niet te mogen leven. Ontkent ge dit, dan zou ik vreezen dat ge u zelf en uwen godsdienst niet recht kent. Ontkent ge 't niet, maar durft ge 't eigenlijk evenmin recht erkennen, omdat ge meent dat daarmee uw godsdienst op losse schroe-

ven zou komen te staan; houdt ge t er eigenlijk voor, dat op het stuk van waarheid, uwe vijf zinnen en uw verstand beter zijn te vertrouwen: dan vrees ik dat ge aan het gemoedsleven de eer niet geeft, die daaraan toekomt, de beteekenis niet toekent, die het werkelijk heeft en zou ik u b.v. willen wijzen op het woord van een onverdachten getuige, van Herbert Spencer in zijn laatste boek, dat wel als zijn testament mag worden beschouwd: „Het essentieele element, in het leven, is niet de rede, maar het gevoel in zijn dubbele rol van gewaarwording en aandoening" of op dat van een niet minder onbevangen franschen denker, Ribot, die zegt: „Onze gevoelens zijn de onmiddellijke en voortdurende uitdrukking van ons wezen. Onze ingewanden, onze spieren, onze beenderen, alles, tot de meest innerlijke bestanddeelen van ons lichaam toe, draagt immers bij om ze te vormen".

„Maar geeft gij dit nu toe, zooals ik meen dat gij behoort te doen, geeft gij nu toe, dat uw gemoed de diepste bron en de wezenlijke en algenoegzame grondslag van uwen godsdienst is, dan, bid ik u denkt verder na en wilt u ook wèl rekenschap geven: waarom het uw gemoed met zijn godsdienst eigenlijk te doen is. Is het zijn onafwijsbare drang te weten hoe de natuur is saamgesteld, welke wegen de geschiedenis der menschheid volgt, waarom eens menschen lot zoo is en niet anders? O zeker, ook dat boezemt u als denkende menschen de hoogste belangstelling in, gij kunt het niet laten en nimmer zult gij ophouden er over te peinzen. Ja, ook uw gemoed verlangt het wel te weten, wel menigmaal, wel vurig

soms en onstuimig, dan vooral als het geldt eens menschen lot en gij zelf die mensch zijt of een die u lief is. Maar — is dat hier de vraag? Immers neen. De vraag is hier, of uw gemoed er niet buiten kan, of het dat noodig heeft te weten voor zijn volle, blijde levenskracht. En dan antwoordt gij zeker met mij: neen, slechts één ding is er wat mijn gemoed volstrekt ten leven noodig is te weten, en dat is, dat de natuur, zooals zij dan leeft en zich beweegt, de geschiedenis, welke paden zij ook bewandelt, het menschenlot, zooals het dan moet zijn, geleid en bestuurd worden door eene Hoogste Macht, wier naam is Heilige Liefde, eene Macht, die dat gemoed aanbidden kan en danken en algeheel liefhebben en volkomen vertrouwen in leven en in sterven. Welnu, zietdaar dan in hoofdtrek uwe godsdienstige wereldbeschouwing geboren, maar tevens in haar aard en strekking doorzien: waarachtige gemoedsvertolking is zij — niet van den samenhang maar — van den diepsten grond en 't hoogste doel van al wat er is en leeft.

„Ik bid u, wat scheidt haar nu, die godsdienstige wereldbeschouwing van u, van die welke overbleef toen de onzuivere verklaring van het wereldverband, waarmede het oude Christendom een verbond gesloten had, daaruit was uitgezuiverd? Wat scheidt haar nu van die nieuw-christelijke wereldbeschouwing, welke altijd de eenige godsdienstige in het Christendom is geweest en nog door ons wordt beleden? Is de uwe zeker geen minderwaardige concurrente van de wetenschappelijke wereldbeschouwing des tijds, doch een aanvulling daarvan, op ander, hooger gebied zich

bewegend: hoe dan niet evenzeer de onze? — Zegt gij, dat de persoonlijkheid Gods u hindert? Dan vraag ik u: Kan de Almachtige Heilige Liefde wel iets minder zijn dan persoonlijkheid? Of weet gij iets hooger dan die? — Zoudt gij den Vadernaam, in 't algemeen elke menschvormige voorstelling van het Hoogste Wezen willen vermijden? Wederom vraag ik u: hoe? Als ge ten minste eenige voorstelling van God bewaren wilt, zonder welke, voorzoover ik zien kan, geen innige, hartelijke godsdienst mogelijk is. Waar ook steekt het kwaad, wanneer wij slechts bedenken, dat het slechts benaderende voorstellingen zijn van God? En voelt ge dat het uw gemoed is, dat u brengen moet tot de kennisse Gods, waarom verhindert ge dan uw gemoed zijn liefste taal te spreken, die der poëzie? Hoort het woord van F. A. Lange, den nuchteren denker, den genialen schrijver van de *Geschichte des Materialismus*: „Men gewenne er zich toch aan, aan het beginsel der scheppende idee op zich zelf en zonder overeenstemming met de historische en natuurwetenschappelijke kennis, doch ook zonder vervalsching van deze een hoogere waarde toe te kennen dan tot nu toe geschiedde; men gewenne zich er aan, de wereld der ideeën als symbolische plaatsvervanging der volle waarheid als even onontbeerlijk voor allen menschelijken vooruitgang te beschouwen als die des verstands, terwijl men de grooter of kleiner beteekenis van elke idee naar æsthetische en ethische maatstaven ga beoordeelen."

„Meent gij misschien" — zoo zou ik altijd wenschen voort te gaan tot onze vrijdenkers te spreken — „meent gij misschien, dat er van een kindschap Gods

des menschen geen sprake meer kan zijn nu de aarde zoo klein geworden is, noch van eene voorzienigheid Gods, nu de wetenschap den causalen samenhang aller dingen en gebeurtenissen leert? Gij vergeet dan, meen *ik*, dat er nog een andere grootheid denkbaar is dan die in de ruimte, t. w. eene, die bestaat in een meerdere of mindere gemeenschap met den Almachtigen Geest des Heelals: en dat die causale samenhang toch ook gedacht kan worden als ten slotte te staan in den dienst van een heilig, liefdevol doel: ook, dat nog altijd door godsdienstige menschen de *ervaring* wordt opgedaan, dat „hun, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede", d. i. tot het heil eener hoogere godsdienstig-zedelijke ontwikkeling. — Wat de hoop des eeuwigen levens aangaat, indien gij daartegen bezwaar mocht koesteren, mag ik zeker hier volstaan met u te herinneren, dat het oorspronkelijke Christendom te dezen aanzien niet verder ging en dus ook niemands Christendom verder behoeft te gaan dan tot het vertrouwen dat wij menschen, levenden en dooden, in Gods hand zijn. — Tegen het gebed kan voorts slechts bezwaar hebben, die er een wonderdadige werking van eischt, niet die in vroomheid genoeg gevorderd is om de behoefte aan het verkeer met God te kennen en den heiligenden en versterkenden invloed van een rein gebed te hebben ervaren, als stroomde van den Heiligen Algeest iets meer dan gewoonlijk in het verlangende, wijdgeopende menschenhart over: en tegen den Bijbel als letterkundig heiligdom van onzen godsdienst kan ook slechts de zoodanige opkomen, die het onvergelijkelijk schoone niet waardeert, 't welk

daar in kwistigen rijkdom gevonden wordt, noch de onmisbaarheid inziet van een letterkundig heiligdom voor de instandhouding van een godsdienst en de voeding van de vroomheid zijner belijders. — Wilt gij over de beteekenis van den persoon van Jezus Christus twisten bij het licht der hedendaagsche historische kritiek of over zijn plaats in den godsdienst, weet dat wij zelven, Modernen, het daarover lang niet eens zijn, zonder daarom eraan te denken den Christennaam prijs te geven. Acht ge ons kerkwezen niet goed, treedt binnen om het te verbeteren of — te sloopen en de algemeene kerk der toekomst voor te bereiden. Wordt ge door onze godsdienstoefeningen niet gesticht, geeft ons tot stichtelijker uw raad. In 't algemeen, vergeet niet dat gij, door tot ons toe te treden, tot Modernen niet slechts maar ook tot Vrijzinnigen toetreedt, die u in alles de volle vrijheid laten. Maar zegt gij na dit alles nog, dat het u toch maar beter voorkomt, om in dezen nieuwen tijd geen ouden godsdienst meer voort te zetten, dan herinner ik u aan het onschendbaar recht der traditie en aan het woord van Leibniz: „Het heden, kind van het verleden, is vader van de toekomst."

Zóó zou ik dan, M. H., den godsdienstigen vrijdenkers van onzen tijd wenschen toe te spreken en zoo heb ik hun nu feitelijk toegesproken. Of mijne stem hen bereiken zal? Het is wel te denken. Althans velen hunner. Want mijne stem is de stem van vele medestanders in den lande, ambtgenooten en anderen, welke door mij geluid gaf. Maar of zij zich bekeeren zullen? Dat is een andere vraag, waarop ik slechts

antwoorden wil, dat het wel zeer te hopen is. Want de nood der tijden is groot.

Men hoort vrij algemeen beweren, in de kringen der meest ontwikkelden, dat het materialisme, de leer dat alles stof is, dood is. Nu, het mag zoo zijn. Maar wat helpt ons dit in de praktijk, gelijk ik zoo even reeds in 't voorbijgaan opmerkte, wanneer in de plaats daarvan onder verschillende gewaden een andere filosofie ter troon zit, die als hoogste wijsheid verkondigt, dat we niet weten kunnen wat alles dan wèl is en dat we dus het verstandigst handelen, met daarnaar nooit meer te vragen, doch te leven bij hetgeen we wèl weten, d. i. bij wat de wetenschap ons leert? Komt dit, daar de wetenschap, gelijk we gezien hebben, de huidige wetenschap, neiging heeft om alles in de wereld, ook het geestelijk leven, zoo niet als stof te beschouwen, dan toch als stof te behandelen, niet hierop neer, dat wij bij stof moeten leven? Zoo althans wordt het door vele meer-ontwikkelden en — daar men, gelijk ik zooeven ook reeds mocht zeggen, nog geen geleerde behoeft te zijn om de nieuwe wetenschappelijke wereldbeschouwing in hare hoofdstrekkingen te kennen en te erkennen — door nog meer minder-ontwikkelden begrepen en omhelsd. De gevolgen blijven niet uit. Meer en meer doortrekt in alle christelijke landen — om van andere niet te spreken — en zoo ook in het onze een materialistische geest der menschen leven en samenleven. En die geest is niet alleen uit den aard der zaak een troostelooze en bezielinglooze, maar ook een verruwende en ontzedelijkende geest. Ik weet wel, dat er onder hen, die geen andere wereldbeschouwing hebben dan

de wetenschappelijke van onze dagen, vele edelen, reinen en rechtvaardigen gevonden worden, ja ook alleruitnemendsten, maar zijn ze dat krachtens of niettegenstaande hunne leer, door een nawerking van het Christendom in hunnen geest? Mij dunkt, het antwoord kan niet twijfelachtig wezen. Wel te verstaan: wederom weet ik wel, dat de wetenschappelijke wereldbeschouwing onzes tijds zich sterk maakt, uit zich zelve en alleen uit zich zelve een nieuwe zedeleer op te bouwen, die in niets voor de christelijke wijkt. Maar ik meen ook te weten, dat dit een ijdele pretensie is. Immers, om slechts dit ééne te noemen, geen zedeleer heeft iets in te brengen, tenzij ze bewijzen kan waarom men zich overeenkomstig hare voorschriften gedragen *moet*, en dat kan eene materialistische of positivistische zedeleer niet. Uit de stof kan men geen *verplichting* halen, alleen den drang tot zelfbehoud, en uit de wetenschap ook niet, want die leert alleen, dat alles gebeurt zooals het te gebeuren beschikt is. Zoo dan kan de wetenschappelijke wereldbeschouwing onzes tijds als levensbeschouwing het zedelijk leven niet de noodige kracht geven en daar zij *dit* niet kan, werkt ze verontzedelijkend. Merkt Gij, M. H., de symptomen niet? Kent Gij niet de teekenen der tijden? Dan heb ik natuurlijk hier den tijd niet, ze onder uwe aandacht te brengen. Maar toch dit, wat onze samenleving betreft. De politiek staat heden ten dage in het teeken der demokratie. Ik behoef mij er niet over uit te laten of ik dat goed vind. Maar ik vraag: wordt deze door zedelijke beginselen beheerscht of door stoffelijke belangzucht? De letterkunde des tijds: waarin vindt ze haar lust,

in de beschrijving van het dierlijke of van het zedelijke leven? En wat het persoonlijk leven aangaat: wat is de vrij algemeene levensstandaard in onzen dag? Zit er geen geldvereering in de lucht? Geen platte ontspanningsdrift? Geen ruwe genotzucht? Een geestig Franschman vindt de levensopvatting en levenspraktijk van een tijd uitgedrukt door zijn portretteerkunst. „In de eerste helft der 19de eeuw" — zegt hij — „is het hoofd achterwaarts gebogen, het gelaat naar boven gericht, als uitziend naar een ideale verschijning. Naarmate wij onzen tijd meer naderen, daalt het hoofd meer naar de schouders, als van een stier die zich ten aanval samenvat. Dat komt, omdat de strijd om het bestaan intenser is geworden, de geest geconcentreerd is op der wereld stoffelijke belangen." Als het niet waar is, is 't niet juist gevonden?

Aan die ontadeling en verplatting en verontzedelijking van onzen tijd, wie of wat zal paal en perk stellen? Vanwaar zal het licht der vertroosting dagen in de donkere harten en het vuur van de geestdrift ontstoken worden in de kille gemoederen? Zal het oude Christendom dit vermogen? Zeker, er is op den duur en voor allen slechts één keuze: òf godsdienst en menschwaardig leven òf materialisme en de zedelijke dood. Maar zal het oude Christendom die godsdienst kunnen zijn? Neen, want het is zelf ten doode opgeschreven. Het leeft nog slechts, wat men noemen mag leven, in zijn beide vormen van Katholicisme en Calvinisme, omdat de vroomheid der eenvoudigen het 't leven inblaast. Maar ook deze eenvoud zal tegen den geest der waarheid niet bestand blijken en dan zal het sterven. Wel te verstaan: sterven

langzaam, zonder schokken, zooals een afgeleefde sterft. En dan zullen geen behoefte aan rust; geen vindingrijke argumenten, als dat er op godsdienstig en daarmee ook op ander gebied een gezag noodig is; geen specieuse redeneeringen ook het lijk weer in het leven kunnen brengen of voor ontbinding bewaren. De Christenen zullen er zachtkens aan ontwennen en „laat men dit wel begrijpen," — zegt terecht Pécaut — „noch individuën noch volken zullen wederkeeren tot een stelsel, waarvan zij zonder eigen toedoen losgeworden zijn, waar ze zich van lieverlede buiten hebben bevonden, enkel door het voorwaarts dringen der gedachte, 't zij wetenschappelijke of godsdienstige."

Mogen *wij* dan gereed zijn om hen te ontvangen, wij, moderne Protestanten. Ik meen het met den kalmsten ernst, wanneer ik zeg, dat de toekomst is aan het Moderne Protestantisme. Want de toekomst is aan den godsdienst, daar de menschheid hem niet kan missen, immers het leven niet ontluisterd wil zien, en de toekomst van den godsdienst is aan den besten godsdienst, die geestelijke vrijheid eerbiedigt. De wetenschap zal meer en meer het leven in zijn samenhang begrijpen, maar de wijding daarover, het licht daarop, de warmte daarin, die het leven levenswaardig maken, kan alleen van boven het leven komen. Wereld en mensch, alleen aan zich zelven overgelaten, op zich zelven aangewezen, zonder toevoer van levenskracht uit de wereld van het Eeuwige, versterven: daarom zal nooit een wetenschappelijke wereldbeschouwing de godsdienstige kunnen vervangen. Maar wacht zoo ongetwijfeld het Moderne Protestan-

tisme de schoonste toekomst, het zal die niet oogsten zonder de krachtigste en eendrachtigste plichtsvervulling in het heden. Daarom worden niet alleen alle godsdienstige vrijdenkers genoodigd tot ons toe te treden, maar ook alle leden van den Protestantenbond tot hooger krachtinspanning opgewekt. En mijne genegenheid tot deze stad zou wenschen, dat van haar in ons vaderland de victorie uitging.

Nadat aldus de samenkomst geopend was, bracht het koor ten gehoore het: Jubilate, Amen, van Max Bruch, met Solo van Mevrouw De Vries.

Horch! wie über 's Wasser hallend
Klar die Vesperhymne klingt,
Näher jetzt und näher schallend,
Ferner jetzt und ferner hallend,
Bis sie sanft dem Ohr verklingt.

Jetzt wie Mondscheinwellen rollend
An das Ufer stirbt sie hin,
Jetzt wie zorn'ge Brandung grollend
Steigt die Fluth des Liedes kühn.
Horch! horch!

Toen kreeg onze gast uit Amerika het woord om de groeten der overzeesche Engelsch sprekende geestverwanten over te brengen; nadat deze met applaus door de Vergadering in ontvangst genomen waren, trad Ds. S. Lulofs op om te spreken over:

GODSDIENST IN HET HUISGEZIN.

Over godsdienst in het huisgezin ga ik tot u spreken. Ik acht het een voorrecht dat te mogen doen. Want

hiervan ben ik vast overtuigd dat godsdienst voor ons menschen is het allerbegeerlijkst goed en tevens dat godsdienst het best en het zekerst tot ons komt in den kring van het gezin. Welnu te mogen getuigen van een welgevestigde overtuiging, onder omstandigheden die het uitzicht openen dat daarmee winst kan worden gedaan, dat is immers een voorrecht.

Godsdienst in het huisgezin. Laat ik beginnen met u te zeggen wat godsdienst voor mij is en naar ik meen voor u allen. Juist omdat hier dikwijls zooveel misverstand en verwarring heerscht is het zoo goed aanstonds elkaar helder voor oogen te stellen waarover wij gaan denken en spreken. Nu ga ik niet zoeken naar een definitie van godsdienst die uit een wetenschappelijk oogpunt onberispelijk is, want daarom is het ons op dit oogenblik niet te doen. Neen, ik zou nu eene omschrijving van godsdienst willen geven die onder woorden brengt wat allen onder godsdienst verstaan, ouden en jongen, ontwikkelden en eenvoudigen en dan kan ik dat niet beter doen dan zoo en zeggen: godsdienstig zijn dat is van God weten.

Van God weten.

Van Zijn goedheid. Hij doet zijn menschenkinderen wonen op die wonderschoone aarde waarover 's morgens de zon opgaat in glansrijken luister en 's avonds de avond daalt in schitterende pracht, waar de leliën met heerlijkheid bekleed zijn, de bloemen geuren, de vogelen jubelen, waar alomme in duizend tongen het loflied ter eere van den Schepper rijst. Maar niet alleen die wereld waarop wij menschen wonen maakte hij schoon, ook ons leven kroont hij met goedertierenheid en barmhartigheid in duizend zegeningen;

en dankbaar zien wij tot Hem op en zeggen: „wij gevoelen ons minder dan al Uwe weldadigheid en trouw".

Van Hem weten. Ook van zijn vertroosting. In dagen van smart, als onze weg donker wordt. Dan van God weten die tot ons komt en zegt: „mijne wegen zijn anders dan uwe wegen en mijne wijsheid is hooger dan uwe wijsheid. Maar ik plaag niet uit lust tot plagen. Heb goeden moed, indien gij mij maar liefhebt werken alle dingen u mede ten goede". En dan naar Gods stem luisteren en haar wegleggen diep in ons hart en van God heengaan, zooals een kind gaat van den schoot zijner moeder aan wie het zijn leed heeft geklaagd, getroost en bemoedigd, in staat ons kruis te dragen met onderworpenheid en moed.

Van Hem weten! Van zijn eisch aan ons. „Mij behoort gij toe", zoo spreekt Hij tot ons," al begeert ook vleesch en bloed een anderen meester. Ik heb u geformeerd naar mijn beeld, ik schreef mijn naam aan uw voorhoofd, ik heb u mijn adem geblazen in de neusgaten en toen zijt gij geworden tot een levende ziel. Daarom heb ik recht op u en is uw hart onrustig in u totdat het rust vindt in mij. Ga op mijn weg en doe mijn wil".

Van Hem weten! Van zijn kracht ook. In uren van verzoeking, toen onze kracht klein was en wij vreesden te bezwijken, toen zijn wij tot Hem gegaan en wij hebben het vurigst verlangen van onze ziel voor Hem uitgesproken en gezegd: „leid ons niet in verzoeking", laat ons niet komen in verleidingen die onze kracht te boven gaan, en toen hebben wij de ervaring

opgedaan dat Hij den moede kracht geeft en de sterkte vermenigvuldigt, toen was het ons, in zijne nabijheid, alsof wij aangedaan werden met kracht uit den hooge.

Niet minder: weten van zijn toorn. Toen wij zwak waren geweest en niet beslist hadden gesproken: „Satan achter mij" toen hij ons allerlei begeerlijke dingen in uitzicht stelde als wij voor hem knielen wilden. Toen die toorn van God dien wij ervoeren! Dat plotseling begrijpen dat God kan zijn een verterend vuur, en die opwelling om heen te vluchten naar de einden der aarde opdat zijn hand ons niet zou grijpen en ons te verschuilen in diepe bedding opdat zijn oog ons niet zou zien!

Maar ook weer van Hem weten in zijn genadig vergeven. Die maar een ding van zijn zondig menschenkind wil dat hij tot inkeer kome, zijn jammer gevoele, tot Hem terugkeere met eerlijke en ootmoedige schuldbekentenis op de lippen en die altijd en altijd weer voor elken mensch die zijn: „Ik heb gezondigd tegen den hemel en tegen u en ik ben niet waard uw kind genoemd te worden", uitspreekt, die vader is die de armen naar zijn kind uitbreidt en hem drukt aan het hart en hem aanneemt als zoon.

Van Hem weten, eindelijk nog, van zijn onwankelbare trouw en zijne onwederstaanbare macht. En daarom heenzien naar de toekomst met stil en rustig vertrouwen, al zijn ook de teekenen der tijden donker en al roepen de menschen „wee en ach" en weten zij niet waar alles heengaat — met stil en rustig vertrouwen, omdat bij Hem geen verandering is of schaduw van ommekeer, zijn wil wordt volbracht en

zijn welbehagen zal bestaan en dus bij Hem wereld en toekomst veilig zijn en wel bewaard.

Dus weten van God, van dien Machtige met wien wij te doen hebben, die weldoet en vertroost, die eischt en kracht geeft, die verootmoedigt en vergeeft, die het hart vervult met vertrouwen en die in en door dat alles onze ziel verheft, ons leven wijdt, ons zegent heerlijk en wonderbaar — dat is godsdienst, godsdienstig zijn.

De Blijde Wereld heeft onlangs godsdienst aldus mooi en waarachtig omschreven:

„Godsdienst is als een fluitende vogel in den morgen, een groene tak, die je tegenwuift door de luiken van de donkere slaapkamer, een teeken van een mooien zonnedag. Godsdienst is vol beloften van de tegenwoordige en toekomstige wereld.

Godsdienst is als een stevig dak boven je hoofd bij een storm, als de sterke hand, die je vasthoudt, als je loopt in het duister door een vreemd huis, als het rustige: Toe nou kindtje! uit moeders mond, tegen den kleine, die uit angstigen droom wakkerschrikte. Godsdienst is vol troosting, verdooft niet maar geneest de pijnen der ziel.

Godsdienst is als het strenge vaderoog, dat ziet tot op 's harten grond, door alle jokkentjes en uitvluchten en ontkenningen heen. Als het reine water waar je eerst bangelijk voor rilt, maar dat je zoo goed doet, zoo rein maakt, dat je weergeeft het blanke glanzende vel. Goddienst is vol verootmoediging en loutering, een bad, dat de ziel elken dag behoeft". —

Die godsdienst moet in en door het huisgezin tot de kinderen van dit geslacht komen.

Niets en niemand kan het doen in zijn plaats.

De school kan het niet doen.

De school brengt in hoofdzaak verstandelijke ontwikkeling. Ze leert onze kinderen lezen, rekenen, schrijven, de beginselen van geschiedenis, aardrijkskunde enz. Nu is hiermede haar taak nog niet afgedaan. Bovendien wordt van haar gevraagd, dat zij zich aan het gemoed van onze kinderen zal laten gelegen liggen en hen vormen tot eerlijke, matige, barmhartige menschen.

De wet spreekt immers van het opleiden tot christelijke en maatschappelijke deugden. Ze doet dat ook; ze prijst die deugden aan bij een leesles, door opzettelijk betoog, door vermaning. Zoo brengt ze wat begrip van zedelijkheid aan kinderen bij en strooit de zaden daarvan in hunne harten. Maar opleiden tot godsdienst is toch wat anders. Dat is bewustzijn wekken van den band, die aan God verbindt, de heerlijkheid daarvan doen gevoelen, zijn sterkte vermeerderen en die betrekking tot God maken tot het zuurdeeg, dat ons leven doortrekt. Dat doet de school niet, dat kan ze niet, zelfs zou ik niet aanstonds durven zeggen, dat het wenschelijk zou zijn, als ze het poogde te doen. De onderwijzer is niet priester geboren en hoogste ouderenrecht en -plicht mag niet overgedragen worden zonder groote noodzaak.

De catechisatie kan het niet doen.

Dat ik geen kwaad zal spreken van het godsdienstonderwijs, dat spreekt wel van zelf. Als het gegeven wordt door een mensch die zelf godsdienstig is, die kinderen liefheeft, zijn werk trouw doet en de kunst van onderwijzen verstaat, dan levert het zeker kostelijke vrucht. Die er aan mocht twijfelen hij leze

Knappert's boekje en hij bekeere zich. Intusschen — niet altijd treffen al die gunstige omstandigheden die ik zoo even noemde samen Maar ook afgezien daarvan — het godsdienstonderwijs wordt immers maar gegeven gedurende één uur in de week en de geregelde gang dier uren wordt nog afgebroken door vacanties, vergaderingen en andere verhinderingen. Welk een toovenaar zou dat godsdienstonderwijs wel moeten wezen als het alleen, zonder meer, menschen vormde tot godsdienstige wezens!

In de stad mijner inwoning komen dikwijls ouders tot mij met de verklaring dat hun zoon of dochter nu 15 of 16 jaar is geworden en dat zij nu van meening zijn dat ze iets van godsdienst moeten hooren en of ik bereid ben hen op te nemen onder mijn leerlingen. Ik vraag dan altijd of er in het eigen gezin ook „iets aan godsdienst gedaan wordt", een uitdrukking die wel niet mooi is, maar die altijd begrepen wordt. „o, gij bedoelt", zoo voegt men mij dan toe, „of er bij ons aan huis over godsdienst gesproken of gelezen wordt, of wij naar de kerk gaan en zoo meer? och neen, het antwoord moet, helaas en tot onze beschaming, ontkennend luiden — en dan verklaar ik zulke ouders nadrukkelijk dat hunne kinderen wel mijne leerlingen kunnen worden, maar dat niet mag worden verwacht dat mijn onderwijs alleen hen godsdienstig zal maken. En ja er zijn uitzonderingen maar helaas mijn voorspelling komt bijna altijd uit.

Godsdienstonderwijs kan voortbouwen op de grondslagen die in huis werden gelegd, kan aanvullen, verhelderen en sterker maken, maar als het geen

bondgenoot vindt in het gezin, dan is het bijna altijd met machteloosheid geslagen.

De Kerk kan het niet doen.

Van de godsdienstoefening geldt geheel hetzelfde als van het godsdienstonderwijs. In de kerk kunnen indrukken reeds in huis opgedaan dieper indringen, aandoeningen daar gewekt een blijvend karakter verkrijgen, voorstellingen vandaar meegebracht bevestigd worden, maar het huisgezin in deze vervangen kan de kerk evenmin.

Ook hier kan ik mij beroepen op persoonlijke ervaring. Leerlingen met wie ik over kerkgaan spreek, en wien ik den grooten zegen die er aan verbonden kan zijn betoog, maar die ongeloovig mij aanzien en hoofdschuddend mijn oproep beantwoorden; ze hebben het reeds beproefd maar ze hebben er niet aan gehad, ze vonden het zoo vreemd, het lag zoo ver van de dingen waarom hun leven zich beweegt. Ze hebben er neergezeten zooals menschen die niet met muziek vertrouwd zijn geworden een concert bijwonen en zich vervelen. Volkomen begrijpelijk; het lied van den godsdienst klinkt niet in hun huis en heeft den weg niet gevonden tot hun hart en daarom verstaan zij het niet wanneer het elders tot hen komt. Neen de kerk alleen kan het ook niet.

Dus het gezin!

Maar hoe moet het gezin het doen?

Ik zou willen beginnen met er den nadruk op te leggen dat dat gedaan moet worden door de moeder *en den vader.*

En den vader. Er bestaat een zekere geneigdheid om de godsdienstige opvoeding der kinderen grooten-

deels over te laten aan de moeder. Zij moet haar kind van God spreken, de overtuiging bij hem wekken dat die God zich ook om hem bekommert en hem liefheeft, de vragen beantwoorden die dienaangaande in zijn hart oprijzen, hem de gemeenschap met dien God doen zoeken en zijn handen vouwen tot zijn eerste gebed.

Dat wordt gerechtvaardigd door de opmerking dat de moeder immers voortdurend om en bij haar kind is, dat zij zijn vertrouwde is bij uitnemendheid, ook dat zij, als vrouw, gemakkelijk den weg zal vinden waarlangs deze dingen tot het hart van haar kind zullen komen.

Nu schuilt in deze opmerking wel een kiem van waarheid maar waarlijk niet voldoende om den vader in deze van zijn plicht te ontslaan.

De vader wekke niet bij zijn kinderen de gedachte dat godsdienst behoort tot die dingen van minder belang die moeder alleen hun wel brengen kan, maar die zijn aandacht niet of althans niet in groote mate verdienen. De vader gunne zelfs aan de moeder niet het heerlijk voorrecht zijn kinderen deel te geven aan dat kostelijk goed dat in ieder menschenleven is de parel van groote waarde.

Onder Israël was het, de vader die zijn kinderen in kennis bracht met „de Wet", die op Paaschfeest hun verhaalde van de groote dingen die God in vroeger dagen aan zijn volk had gedaan, die op den sabbat den zegen over de leden van zijn gezin uitsprak.

De vaders van onzen tijd hebben dit goede voorbeeld te volgen. —

Dus vader en moeder maken zich op om aan den

godsdienst een plaats in hun gezin te verzekeren.

Hoe doen zij dat nu?

Zij doen dat door *van God te spreken*, zijn naam te noemen.

Toen Parker de schildpad wilde slaan en het hem was alsof een onzichtbare hand zijn arm tegenhield, toen snelde hij naar zijne moeder en vroeg „moeder wie was het die mij vastgreep", toen antwoordde zij „God heeft uw arm tegengehouden mijn kind".

Op zekeren nacht had het gerijpt. Een dunne laag van sneeuw en ijs had zich vastgezet op de takken der boomen, de gevels der huizen, de draden van de telefoon: de zon goot over al dat wit een zee van glans en de heldere hemel dekte dat alles met een sluier van blinkend blauw. Een kind zag het, voor het eerst in zijn leven, en in verrukking riep het uit „vader wie heeft dat gedaan" en de vader antwoordde aanstonds: „dat heeft God gedaan".

Luther schrijft een brief aan zijn zoontje Hans en dan begint en eindigt hij dien brief met de bede **„God zegene u".**

En menig vader in vroeger dagen drukte zijn zoon, die de wereld inging, de hand en vatte, waar zijn hart vol van was, in die afscheidsure samen in dat eene: „houd God voor oogen, mijn zoon".

Zoo moeten wij ook doen.

Waarom zouden wij aan den avond van een feestdag of bij het einde van een voorspoedig jaar niet zeggen: „God heeft ons mildelijk gezegend"; waarom, als de teekenen der tijden donker zijn en er onrust is in de harten der menschen, niet blijde verkaren:

„goed dat God regeert en de toekomst veilig is in zijn hand"; waarom, bij nieuwe plannen die geopperd en nieuwe wegen die aangeprezen worden, die naar onze overtuiging niet groot en niet heilig zijn, niet als onze overtuiging uitspreken: „niet in overeenstemming met Gods wil"?

Daar is een tijd geweest, dat men het woord „God" zacht uitsprak, met een daling van de stem, alsof men eigenlijk niet goed durfde en reeds van te voren als verschooning vroeg voor iets kinderachtigs en ouderwetsch, dat men doen ging. Gelukkig die tijd is voorbij! Wij zijn gelooviger geworden. Wij stemmen van ganscher harte in met de belijdenis van Paulus: „uit Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen" en die verzekerdheid uit zich van zelf in het spreken over God en het noemen van zijn naam.

En nu kunnen wij wel herinneren aan Vondel's onsterfelijk: „Wie kan u noemen bij uw naam," en verwijzen naar Jacob, die dat geheimzinnig, goddelijk wezen met wien hij worstelde in den nacht vóór hij Ezau ontmoette, vroeg naar zijn naam en tot antwoord bekwam: „wat vraagt gij mij naar mijn naam, mijn naam is zeer wonderlijk"; en van zelf spreekt ook dat al het gezochte hier moet worden vermeden; maar dat alles doet niets te kort aan deze waarheid: als God voor ons is een levende werkelijkheid dan zullen wij van zelf van Hem spreken en als Hij het ook voor onze kinderen zal worden, dan zal daartoe ook bijdragen dat Hij telkens rijst voor hun oog door het noemen van Zijn naam. —

Maar natuurlijk dat noemen van Gods naam is niet voldoende, ook *Gods wezen moet worden omschreven.*

Schrik voor dien eisch niet terug. Zeg niet: maar wie zijn wij dat wij dit zouden durven bestaan en wie zijn onze kinderen dat zij dit zouden begrijpen." Immers het gaat niet om het peilen van de diepten van het goddelijke wezen, maar om het brengen van God aan de harten der onzen en dat is toch niet zoo uiterst bezwaarlijk. Die zelf van God weet kan daarvan getuigen zoo dat ook eenvoudigen het verstaan. Zoo zullen wij dat doen.

Niet van God spreken als van „de macht van het goede" en straks misschien nog wat verhevener als van „het ideaal". Ach, als God een „het" wordt, iets onzijdigs, niets dan een macht, zooals ook de zwaartekracht een macht is, wat wordt er dan van die betrekking tusschen Hem en ons; en juist daarop komt het immers aan.

Ook niet van Hem zeggen, dat Hij is de onzienlijke, de ondoorgrondelijke, de onkenbare en nog allerlei „on's" meer; m. a. w. God een wezen, van wien wij slechts in ontkenningen spreken kunnen, omdat elke bevestiging een beperking, een tekort doen aan de heerlijkheid van zijn wezen zou zijn. Maar zou het dan maar niet beter zijn om niets van Hem te zeggen en geheel van Hem te zwijgen? Ach, als God ons niet voor den geest staat als een „gij" tot wien wij spreken en bidden kunnen en wiens nabijheid wij kunnen ervaren, maar als die groote onbekende, van wien wij alleen maar weten, dat Hij niet dit is en niet dat en nog tal van andere dingen meer niet, — dan wordt God een nevelbeeld, dat hoe langer hoe meer wijkt naar den achtergrond van ons leven en straks verdwijnt.

Maar wij zullen het woord van Jezus herhalen in onzen kring en voor de onzen en van God getuigen als van „onze vader die in de hemelen is". „Vader", — omdat God ons liefheeft; „onze vader" — omdat zijn liefde zich uitstrekt tot allen; „die in de hemelen is" — omdat Hij ons liefheeft met hemelsche, hooge, heilige liefde. Heeft Hij niet zijn menschenkinderen aangelegd op, en roept Hij hen niet door alles tot dat hoog en onvergankelijk geluk, dat zij vinden bij reinheid en goedheid, bij het gaan op zijn weg en het doen van zijn wil, bij het ervaren van zijn gemeenschap?

Zoo willen wij Gods wezen omschrijven: als heilige liefde en aanbiddelijke almacht. Zoudt gij niet meenen dat deze dingen ook door eenvoudigen zonden worden verstaan? —

Verder wordt in dat gezin *Gods gemeenschap gezocht.*

Nu staan mij voor den geest twee liefelijke dingen: *gebed* en *huiselijke godsdienstoefening.*

Ik zie bij het vallen van den avond een moeder haar kind ter ruste brengen, maar vóór dat het zich neerlegt, buigt het zijn knietjes en vouwt de handjes en spreekt woorden die moeder het heeft geleerd; en als het straks ouder is geworden, dan zal het tot God spreken in eigen woorden. O wie bewaart niet diep in zijn hart de herinnering aan kinderleed en kindervreugde en kinderwenschen, in zoo eenvoudig en ongekunsteld, maar daarom juist zoo diep aandoenlijk, kinderwoord aan God geopenbaard?

Ik zie bij den aanvang van den maaltijd menschen, de harten vervuld van de gedachte dat de hand van God zich wederom mildelijk over hen opent, de

hoofden buigen om Hem voor zijn goedheid te danken.

Ik herinner mij in de huiskamer op een eereplaats den ouden grooten bijbel, iederen morgen door een lid van het gezin geopend en daaruit voorgelezen woorden en dingen die niet altijd aanstonds begrepen werden, maar die toch den weg tot het hart vonden en er een zegen hebben gebracht.

Maar „gij idealiseert", zoo hoor ik mij toeroepen.

Dat bidden elken dag ettelijke malen wordt sleurwerk waarbij niet eens meer gedacht wordt, en voor huiselijke godsdienstoefening ontbreekt immers in ons zoo drukke leven de tijd. Vriendelijke dingen, ja wel, maar die toch zijn voorbijgegaan en waaraan wij zijn ontgroeid.

Ik ga op uwe bedenkingen nu niet breedvoerig in; ook ontken ik niet hun juistheid, voor een deel althans, maar ik ga u iets mededeelen van een kring die mij van nabij bekend is.

Daar werd eenmaal op een dag gebeden, aan den morgen, bij het ontbijt, waaraan alle leden van het gezin op een bepaald uur zeer nauwgezet verschenen, in overeenstemming met het verlangen der ouders. Dat gebed werd overluid uitgesproken door den vader en de inhoud kwam hierop neer: een dankzegging voor den nieuwen dag die weder over allen was aangebroken en een aanbeveling voor Gods hoede en leiding opdat die dag zoo besteed zou worden als welgevallig was in zijn oog; dat was aller hartelijk verlangen en daartoe zou God zegenen en sterken.

Dat was de hoofdgedachte die elken morgen werd uitgesproken al verschilden natuurlijk ook de woorden. Daarop werd gelezen; een hoofdstuk uit den bijbel

of een bladzijde uit een of ander stichtelijk boek en geëindigd werd met een vers uit een gezang of psalm niet gezongen maar gelezen evenzeens.

Veel tijd nam dat niet; tien minuten, een kwartier hoogstens was ruimschoots voldoende.

Maar de invloed is gezegend geweest. Dat is geen veronderstelling, maar zekerheid. Want de kinderen van die ouders zijn nu allen volwassen, mannen en vrouwen geworden met eigen denkbeelden en inzichten, maar hoe dikwijls hebben zij hun verzekerd dat zij met gevoelens van dank terugdenken aan dat vriendelijk begin van den dag in hun ouderlijk huis waardoor iedere dag weder als gewijd werd, terwijl door dat gezamenlijk doen van vrome dingen de band werd versterkt die hen onderling en aan hun ouders verbond.

Vriendelijk getuigenis dunkt mij dat ernstig tot navolging dringt. —

Laat mij nu verder nog van dien kring die ons langzamerhand voor den geest gaat staan zeggen dat de *godsdienst een ruime plaats inneemt* en dat dit uit allerlei dingen blijkt. In tal van kringen is dat niet het geval. Daar bemoeit men zich met wetenschap en kunst, wijdt aandacht aan binnenlandsche of buitenlandsche politiek, houdt zich bezig met vragen betreffende handel en industrie, maar godsdienst ligt geheel en al buiten den gedachtenkring dezer menschen. Ja zoo nu en dan hooren zij ook wel eens van godsdienst maar dan haasten zij zich tot andere dingen over te gaan en zoo is godsdienst voor hen in den striksten zin van het woord „une quantité negligeable".

Maar hier is het anders. Hier wordt over godsdienst gedacht en gesproken. Onder de kranten die hier gelezen worden behoort ook de *Hervorming*, *Nieuw Leven*, *de Blijde Wereld*, *Zondagsbode*, of hoe ze verder heeten mogen. De „*Teekenen des tijds*" is hier welkom en gretig wordt naar de kroniek die het telkens brengt gegrepen. Want men is van oordeel dat wat er omgaat in de wereld van den godsdienst en in de harten van godsdienstigen, zachts zóó belangrijk is als allerlei verhalen van inbraken en automobielongelukken. Als de tijd van het godsdienst-onderwijs is aangebroken, dan wordt met zorgvuldigheid overlegd aan wien dat zal worden toevertrouwd, de gang er van wordt nagegaan en met hem of haar die het geeft van tijd tot tijd geraadpleegd en overlegd. En niet noodig het uitdrukkelijk te verzekeren dat als de Zondag aanbreekt de dag begonnen wordt met den kerkgang die gezamelijk wordt ondernomen en na wiens afloop de opgedane indrukken dankbaar en blijde worden overwogen.

O in dezen kring is de godsdienst geen vreemde, maar een vertrouwde wiens aangezicht telkens wordt gezien en met vreugde begroet. —

Laat mij nu de beschrijving van dit gezin eindigen met de verzekering dat *de zegen van den godsdienst* er wordt *gekend*. 't Spreekt wel van zelf. Met God kan niet worden gediend zonder zegen voor eigen hart en anderer leven. Booze geesten worden hier uitgebannen of de toegang belet. Er wordt in liefde geleefd, er wordt zacht geoordeeld, er wordt verdragen en bekeft, geloofd en gehoopt, niet het eigene gezocht, verbittering niet toegelaten. De toon is er

hoog, de harmonie groot, de vrede overvloedig. Gezegend huis!—

Hoe zou ik het de ouders in ons midden op het hart willen binden dat zij dit bovenal te doen hebben: in hun gezin godsdienst te kweeken en den weg te doen vinden tot de harten hunner kinderen.

Wij weten allen hoe ouders tegenwoordig hunne kinderen opvoeden. Zij wijden groote zorg aan het lichaam hunner kinderen opdat zij gezond en sterk zullen worden, die groote voorwaarde immers voor levensgeluk; ook aan de ontwikkeling van het verstand, het zijn immers in onzen tijd de zeer knappen die alleen maar kans hebben van slagen; dan wordt gezocht naar een betrekking, en als die is verkregen: dan is het werk grootendeels voltooid. Intusschen worden de kinderen gewend aan de gedachte dat allerlei ontspanning voor het zich gelukkig gevoelen noodzakelijk is en dat vooral kunstgenot in het leven licht en glans brengt. Ook wordt nu en dan op de verwerpelijkheid van het zedelijk kwaad gewezen, vooral uit het oogpunt van de gevaren die daaruit voortvloeien. Zoo voeden tal van ouders hun kinderen op; als zij zoo doen, dan meenen zij voor hun kroost, dat zij werkelijk hartelijk lief hebben, genoeg te hebben gedaan.

Nu denk ik onwillekeurig aan een bekend man uit Israël, aan den schrijver van het boek „de Prediker". Hij is geen godsdienstig man, al ontbreken in zijn boek de uitdrukkingen ook niet die op het eerste hooren godsdienstig klinken. Hij had de beschikking over nagenoeg alle levensgoederen, immers hij stelt zich voor als Salomo, Israël's glansrijke koning. Maar

zijn oordeel over het leven luidt ongunstig: „alles ijdelheid" en noch de groote werken die hij aanlegt, noch de wetenschap die hij zich verwerft, noch het levensgenot dat hij najaagt, zijn in staat zijn oordeel over het leven te wijzigen.

Het blijft niets dan ijdelheid.

Naast den Prediker Jezus. Hij heeft van God geweten; reeds vroegtijdig, in den kring van zijn gezin God ontmoet. Gaat hij niet als 12-jarige knaap met zijn ouders op om het Paaschfeest te vieren in den Jeruzalemschen tempel en is de waarschijnlijkheid niet zoo goed als zekerheid dat zijn moeder hem Israël's godsdienstige liederen heeft geleerd en zijn vader hem ingeleid in de kennis van „wet en profeten". Welnu hij heeft geen plaats gehad waar hij het hoofd kon neerleggen, hij is geweest „de man van smarten" en toch van hem lezen wij telkens dat hij God dankte, dat hij zich in der geest verheugde en hij is heengegaan van deze wereld met den juichtoon, den kreet der overwinning: „het is volbracht". Welk een tegenstelling, welk een ernstige vingerwijzing!

Ouders brengt deze kostelijkste aller gaven aan uwe kinderen, laat godsdienst wonen in uw huis!

Hierna nam de Eerevoorzitter het woord om de bijeenkomst te sluiten of althans haar sluiting aan te kondigen. Nadat hij in het Engelsch den buitenlandschen afgevaardigde enkele woorden had toegesproken om hem te bedanken voor zijn tegenwoordigheid en de door hem uitgebrachte goede wenschen voor den Bond, deelde Ds. Feenstra mede, dat het

koor twee verzen zou zingen van het bekende Lutherlied, terwijl hij allen aanwezigen verzocht, tot sluiting der samenkomst, het laatste vers te zingen.

Een vaste burg is onze God,
Een toevlucht voor de zijnen!
Al drukt het leed, al dreigt het lot,
Hij doet zijn hulp verschijnen.
De vijand rukt vast aan
Met opgestoken vaan,
Hij draagt zijn rusting nog
Van gruwel en bedrog,
Maar zal als kaf verdwijnen.

En grimd' ook d' open hel ons aan
Met al haar duizendtallen,
Toch zal geen vrees ons nederslaan,
Toch doen wij 't krijgslied schallen!
Hoe ook de satan woed',
Wij staan hem, voet voor voet,
Wij tarten zijn geweld!
Zijn vonnis is geveld,
Één woord reeds doet hem vallen.

Te zingen door alle aanwezigen:

Gods woord houdt stand in eeuwigheid
En zal geen duimbreed wijken.
Beef, satan! Hij, die ons geleidt,
Zal u de vaan doen strijken!
Delf vrouw en kind'ren 't graf,
Neem goed en bloed ons af,
Het brengt u geen gewin:
Wij gaan ten hemel in
En erven koninkrijken!